

UNIVERZITA KARLOVA

Fakulta humanitních studií

Sociální život hřbitova. Etnografický výzkum

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Sylvie Křížová

Vedoucí práce: Mgr. Hedvika Novotná

Praha 2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 29. června 2017

Sylvie Křížová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Hedvice Novotné za pravidelné konzultace a za všechny cenné rady a připomínky při psaní práce. Dále bych ráda poděkovala i Mgr. Martinu Heřmanskému a Ph.D. a Mgr. Daně Bittnerové za kurz Terénní antropologické praxe i všem lidem ve vesnici, se kterými jsem se během obou pobytů setkala, za jejich čas a projevenou důvěru při rozhovorech na citlivé téma.

Obsah

Úvod	6
Kapitola 1	8
Teoretická východiska	8
1.1 Konstruktivismus	8
1.2 Hřbitov - jeho zvýznamnění a umístění v kontextu kultu mrtvých.....	8
1.3 Místo a prostor	9
1.4 Místo a ne-místo	11
1.5 Místa paměti.....	11
1.6 Uvažování o prostoru ve vztahu k pojmu kultury: problematika hranic a migrace	12
1.7 Identita.....	14
Kapitola 2	15
Metodologická část.....	15
2.1 Výzkumná strategie	15
2.2 Vstup do terénu a výběr vzorku	16
2.3 Techniky tvorby dat a jejich analýza.....	16
2.4 Hodnocení kvality výzkumu	18
2.5 Etika výzkumu.....	19
Kapitola 3	21
Materiální konstrukce hřbitova.....	21
Kapitola 4	25
Sociální konstrukce hřbitova	25
4.1 Kopáči	25
4.2 Účastníci pohřbu	27
4.3 Pozůstalí – návštěvy hrobů.....	28
4.4 Aktivační pracovníci a pracovnice	31
4.5 Děti	32
4.6 „Na procházku“	33
Kapitola 5	35
Interpretace významů	35
5.1 Význam smrtelnosti a posledního odpočinku („Musíme tam všichni“)	35
5.2 Význam domova („Tady jsem doma“).....	37
5.3 Význam pospolitosti a spolupráce.....	39

5.4	Význam politický a význam dohledu (Hřbitov jako nástroj moci)	40
5.5	Význam bezpečí, krásy, soukromí („Já tam ráda chodím“)	43
5.6	Význam dětských her	45
Závěr	46

Úvod

Tématem této bakalářské práce je hřbitov ve vesnici Sklepná¹. Zrodilo se na kurzu „Terénní antropologická praxe“ (TAP), který vedli pedagogové FHS UK (PhDr. Dana Bittnerová, CSc.; Mgr. Hedvika Novotná; Mgr. Martin Heřmanský, Ph.D.). V rámci tohoto kurzu jezdili studenti na praxi do této vesnice, výjezdy se konaly od roku 2008 do roku 2016, obvykle v květnu, vždy přibližně na týden.

Prvním impulzem byla bakalářská práce, která v rámci tohoto kurzu vznikla, „Strukturace prostoru ve vesnici Pálenice²“ Romiky Rážové, kterou zajímalo, jak obyvatelé vesnice zacházejí s prostorem obce, jak v ní vnímají jednotlivá místa, jaký jim přikládají význam. Nejdříve mě zaujala disproporce ve snímání hřbitova mezi ženami a muži. Zatímco ženy hřbitov zmiňovaly jako významné místo a spojovaly ho s celou řadou činností (péče o hroby, vzpomínání na zesnulé, procházky) a významů (bezpečí, klid, krása, náboženský cyklus roku a náboženské obřady), muži se podle informátorky o hřbitově zmiňovali spíše okrajově (v souvislosti s obecními pracemi, s nezávislostí obce). Romika Rážová v práci tvrdí, že hřbitov „je místem plným významů, místem spojení generací, místem potvrzení lokální identity“ (Rážová 2010:32).

Téma vesnického hřbitova považuji za nosné pro další výzkum, který si klade za cíl skrze popis materiálního (včetně materializovaných reprezentací – mapy, grafy, tabulky apod.) a sociálního utváření (včetně narácí a úřední agendy) hřbitova – a skrze to interpretované významy, interpretovat hřbitov jako „místo“ – tedy kolektivní mentální obraz v očích obyvatel vesnice. Mezi obyvatele vesnice budu počítat jak lidi, kteří se ve vesnici narodili a žijí tam, tak ty, kteří se odsud odstěhovali – ale navštěvují hřbitov ve Sklepné, a dále lidi, kteří ve Sklepné žijí, ale do vesnice se přistěhovali odjinud (často přiznili, přivdaly).

Svým výzkumem bych ráda přispěla do mozaiky poznatků, které lze v jistém smyslu považovat za kolektivní dílo opakovaného terénního výzkumu v této lokalitě. Zvláště pak na bakalářskou práci Jonáše Herzy „Zemřít pěknou smrtí“, která nese podtitul: Smrt a věci poslední očima obyvatel slovenské vesnice Pálenice.

Ve vesnici Sklepná jsem strávila pouze dva týdny – první pobyt se uskutečnil v květnu 2015 a druhý v dubnu 2016. Během prvního pobytu jsem přijela v rámci praxe společně

¹ Jméno obce jsem z etických důvodů změnila, stejně jako jsem anonymizovala jména informátorů.

² Jde o smyšlený název té samé vesnice, který se používal v prvních letech praxe (taktéž za účelem zachování soukromí obyvatel).

s vyučujícími a čtyřmi spolužáky. Druhého pobytu se z původní studentské sestavy účastnil Jirka a Pavel. Neúčastnila jsem se žádného pohřbu ve Sklepné ani v okolní vesnici, čerpám v tomto ohledu z vyprávění obyvatel a z literatury. Nebyla jsem tam ani v zimě, nebo o významných svátcích (svátek Všech svatých, Vánoce, Velikonoce...) a i tady se spoléhám na vyprávění a literaturu.

Ve vesnici Sklepná, která se nachází podél frekventované silnice na tahu z Košic do Lučence, žije okolo 230 obyvatel. Vzhledem k tomu, že se vesnice nachází na jihu Slovenska nedaleko maďarských hranic, jsou prakticky všichni bilingvní až na výjimku několika nejstarších lidí ve vsi (kteří mluví výlučně maďarsky) a novousedlíky (kteří umí pouze slovensky). Lidé ze Sklepné jsou mobilní – a vždy byli: ať už dojížděli/dojíždí do školy, za prací (někteří i do Rakouska) nebo byli v Čechách na vojně, také jezdí mimo vesnici na nákupy, za zábavou či na dovolenou.

Tématu silnice ve vesnici Sklepná se samostatně věnuje ve své bakalářské práci Jiří Hájek, se kterým jsem absolvovala oba pobyty.

Kapitola 1

Teoretická východiska

1.1 Konstruktivismus

Dlouho byla modelem vědy newtonovská přírodověda, kde podmínkou objektivit y byla heterogenita zkoumaného objektu a zkoumajícího subjektu a jejich oddělenost (Barša 2006:21). V konstruktivistickém pojetí sociální vědy „zkoumaný objekt patří ke stejnému typu reality jako zkoumající subjekt – na obou stranách poznávacího aktu jsou lidé, kteří vždy nějak rozumí světu a sami sobě“ (Barša 2006:21). Je to vztah dvou představ(ování) reality, které od sebe nemohou být oddělené, musí toto oddělení překonat (musí spolu komunikovat) a „akt poznání pak spočívá v interpretaci odpovědí jiných lidských subjektů na otázky výzkumníka, které samy byly výrazem jeho předběžné interpretace. Poznání se tedy neobejde bez intervence do zkoumané reality“ (Barša 2006:21). Poznání má hermeneutickou povahu a je sociálně ukotveno: výzkumník i ti, které zkoumá, přinálež í k určitým místům společenské struktury (Barša 2006:21). Zastánci konstruktivismu tvrdí, že skupinová identita není objektivní danost, ale je kulturní konstrukcí jednotlivců (Barša 2006:22).

1.2 Hřbitov - jeho zvýznamnění a umístění v kontextu kultu mrtvých

Křesťané věří, že duše po smrti opouští tělo a v posmrtném životě budou dobří křesťané spaseni a setkají se s Bohem. Nebylo proto třeba zvláštního uctívání tělesných ostatků a až do 18. století bylo zacházeno se zvláštní pozorností a péčí pouze s ostatky významných osob, především z řad příslušníků církvi a šlechty. Ochramná moc při byla při pohřbu přisouzena poloze vleže a pomníky zůstaly do dnešních dní orientovány směrem na západ (Ariès 2000a). V 18. století se objevila snaha správních úředníků zakládat nové hřbitovy za městem především z obav před šířením morových nákaz, nahradit vrstvení zemřelých na sebe pohřbíváním v řadách a prodloužil se čas záboru půdy. V devatenáctém století však rostoucí města znovu pohlcovala předměstské hřbitovy zpět do sebe a se změnou citovosti, Ariès mluví o „citové revoluci“, která se zaostřila na nejbližší rodinné příslušníky a blízké přátele, vznikl kult mrtvých, který změnil vztah ke hřbitovu jako místa vzpomínání a návštěv, o které je potřeba se starat. Pomníky s podobiznou zemřelého (socha, portrét), jeho jménem a daty narození a úmrtí přestaly být výsadou významných rodin a padlých hrdinů, ale staly se běžnou

záležitostí i pro obyčejné, méně majetné měšťany. Návštěva hřbitova se stala pro měšťany útechou v době smutku a oblíbenou procházkou v době odpočinku, z toho důvodu nově proti rušení – stěhování hřbitovů za město protestovali. Koncem 19. století vědci vyvrátili přesvědčení, že sousedství hřbitova představuje zdravotní riziko kvůli znečištění půdy, vody a ovzduší. Tělo se podle nich během pěti let rozloží, hřbitovy tedy není potřeba stěhovat za hranice města (Ariès 2000b).

Hřbitov představuje jednu ze základních institucí každé společnosti. Hroby a vzpomínkové předměty zpřítomňují zemřelé, udržují představu kontinuity z hlediska rodiny, hřbitov pak tuto kontinuitu udržuje v rámci obce – lidstva. Hřbitov se stal významnou společenskou institucí, a protože křesťanství pojalo kult mrtvých za svůj, péče o hroby se stala pro křesťany záslužnou činností. Některé vesnice napodobily města a hřbitov přesunuly od kostela mimo obec, jiné ho ponechaly v jeho sousedství. Bylo potřeba vrátit hřbitovům důstojnost, což se projevilo i oplocením hřbitova. Plot se stal hranicí, která hřbitov vymezila oproti okolí a zamezila vstupu zvířat na hřbitov i prolínání světských shromáždění – např. trhů (Ariès 2000b). Každý hřbitov odráží společnost a každá rodina se snaží pohřbívat své členy v souvislých řadách: „Hroby jsou obrazem příslušného rodu. Říká se „k našim hrobům“, jako se říká „k nám domů“, nebo „u nás doma“. (...) Hřbitov je schematický obraz společnosti, rozříděný podle rodinných skupin“ (Ariès 2000b:306).

U obecního hřbitova přešly povinnosti správy z faráře na starostu a vlastnictví hrobu může, ale nemusí být trvalé. Po vlastní rakvi a vlastním hrobě touží i chudí lidé: mít vládu alespoň nad svou smrtí, když už ji neměli nad svým životem, je výrazem jejich důstojnosti (Ariès 2000b).

Postoj ke kremaci se změnil v době II. Vatikánského koncilu a stala se přijatelnou formou pro nakládání s tělem zemřelého (Kotasová 2011:9). Ve vesnici, ve které jsem prováděla svůj výzkum, však, s jedinou výjimkou, přetrvává pochovávání mrtvého těla v rakvi do země.

1.3 Místo a prostor

Vymezení pojmů místo a prostor, které patří k centrálním pojmům v geografii, činilo antropologům dlouho obtíže. Jedním z důvodů bylo problematické vymezení těchto pojmů tak, aby neuvěznilo obyvatele, tedy aby antropologové nebrali místo/prostor jako danost nebo aby neredukovali etnografické na lokální. Alberto Corsín Jimenez správně poznamenává, že „domorodci“, kteří zůstávají na konkrétním území, se pohybují stejně jako lidé odsunutí nebo migrující. Rodman tvrdí, že místa jsou utvářena lidmi, kteří na nich žijí a

znají je: jsou politizované, kulturně relativní a historicky specifické rozmanité konstrukce. Proto musí být antropologická teorie místa a prostoru orientovaná na utváření, založená na osobě, umožňující *agency* a nové možnosti (Low 2009:21-22). „Michael de Certeau osvětluje, jak lidské „způsoby provozu“ vytvářejí významy, kterými si lidé znovu přivlastňují prostor organizovaný technikami sociokulturní produkce“ (Low 2009:22). Michael de Certeau rozvinul teorii žitého prostoru, který je možné sledovat přes ony „způsoby provozu“: chůze, pojmenování vyprávění, pamatování města – tyto praktiky unikají disciplíně územního plánování. Henri Lefebvre nahlíží prostor jako sociální produkt, který maskuje rozpory svého vlastního utváření, a je vytvořen prostorovými praktikami, reprezentacemi prostoru a reprezentativními prostory (Low 2009:22).

Antropoložka Seta M. Low považuje různá vymezení prostoru a místa za příliš abstraktní anebo naopak za příliš kategorické. Za užitečné naopak považuje termíny sociální produkce a sociální konstrukce prostoru. V její analýze zahrnuje termín sociální produkce prostoru všechny faktory (sociální, ekonomický, ideologický, technologický), které vedou k vytváření materiálního uspořádání prostoru. Termín sociální konstrukce si ponechala pro fenomenologicky a symbolicky zakoušení prostoru, zprostředkované společenskými procesy jako je kontrola, výměna nebo konflikt. Seta M. Low zahrnuje do svého výkladu tělo a mluví o „vtěleném prostoru“. Tělo v jejím výkladu odkazuje ke své biologické a sociální charakteristice a vtělený prostor je umístění, ve kterém lidská zkušenost a vědomí nabírá materiální a prostorové formy. Seta M. Low navazuje na Nancy Munn Stuart Rockfeller. Nancy Munn považuje osobu za vtělený prostor, „ve kterém tělo, koncipované jako pohybující se prostorové pole, vytváří svoje vlastní místo ve světě“ (Low 2009:29). Stuart Rockfeller pak tuto myšlenku rozvíjí a tvrdí, že místa se nenachází pouze v krajině, ale simultánně v krajině, v lidských myslích, zvycích a tělesných praktikách (Low 2009:29).

„Sociální konstrukci prostoru je nyní dáno materiální vyjádření coby osoby/prostorově-časové jednotce, zatímco sociální produkci je rozuměno jako praktikám osoby/prostorově-časové jednotky a zároveň jako globálním a kolektivním sociálním silám“ (Low 2009:29).

Budu pro účely svého výzkumu nahlížet na prostor jako na vyjednávaný konstrukt (kolektivně utvářený mentální obraz), slovy Stuart Rockfeller jako na místo, které se nachází simultánně v krajině, v lidských myslích, zvycích a tělesných praktikách. Za „žitý prostor“ budu považovat osobu, časoprostorovou jednotku, která svými „způsoby provozu“ (chůze, pojmenování vyprávění, pamatování atd.) vytváří významy.

1.4 Místo a ne-místo

Marc Augé ve svém díle *Antropologie současných světů*, když se zabývá městem, zavádí pojmy místo a ne-místo, aby vyjádřil reálné prostory a vztah jejich uživatelů k nim. V místě se může jistý počet jedinců identifikovat a definovat (je identické) a je možné v něm nacházet stopy minulých událostí, známky původu a souvislostí (je vztahové). Místo je také symbolické – symbol vytváří vztah mezi jedinci nebo skutečnostmi v trojím významu: „symbolizuje vztah každého z držitelů k sobě samému, k jiným držitelům a k jejich společným dějinám“. Ne-místo pak Augé definuje jako prostor, kde není vytvářena ani identita, ani vztah, ani dějiny: prostory, v nichž žijeme vedle sebe, ale ne spolu. Jako příklady ne-míst uvádí prostory dopravy a komunikace, ne-místa jsou podle něj typická pro stav nadmodernity, která stojí v protikladu k modernosti. „Nadmodernita odpovídá zrychlení historie, zmenšení prostoru a individualizaci vztahů, které rozvracejí kumulativní procesy moderny. Moderní (...) je svět míšení, v němž společenské rozdíly (...) nevyklučují prostorovou blízkost, zeměpisnou souvislost“ (Augé1999:108-110).

1.5 Místa paměti

Pierre Nora uvažuje o zrychlení historie ve vztahu k pohlcování paměti historií. Rozlišuje na jedné straně mezi opravdovou pamětí, kterou považuje za společenskou, mnohočetnou, skupinovou, vždy nesenou skupinou živých v neustálém vývoji vzpomínání a zapomínání bez reflektování svých deformací, a která byla podle něj charakteristická pro tzv. archaické společnosti, a mezi historií. Historie je podle něho naopak v nekonečném procesu změny vytvářena naší společností skrze analýzu a kritickou rozpravu, je dílem intelektu a nikdy nemůže být dokonalou rekonstrukcí toho, co už zmizelo. K přechodu od paměti k historii došlo podle autora na konci 19. století v souvislosti se zhroutilím zemědělského světa, který považoval za „obraz paměti vtělený v zemi“. Tato změna směřuje od historického k psychologickému, od opakování k připomínání, od přenosného k subjektivnímu a nastoluje novou paměť, která napříště bude záležitostí soukromou a která „ukládá každému povinnost vzpomínat si a z opětovného dosažení přináležitosti činí princip a tajemství totožnosti“ (Nora 2012:13).

Tato nová paměť neukládá každému jedinci pouze povinnost vzpomínat si a obnovovat tak svou identitu, ale také archivovat: „Čím méně je paměť prožívána vnitřně, tím víc více potřebujeme vnější opory a hmatatelná znamení existence, která již žije jen jejich

prostřednictvím. Odtud posedlost archívem, kterou se vyznačuje současnost a která si zároveň libuje v úplném uchování všeho přítomného a úplné ochraně všeho minulého“ (Ibid:11). Obavy o význam současnosti a nejistota budoucnosti dávají i každé malichernosti punc možné stopy, kterou je potřeba uchovat, protože se může stát pamětihodností – nikdo neví, co jednou bude pro rekonstrukci historie z naší současnosti důležité. „Materializace paměti se rozšířila, decentralizovala, demokratizovala. (...) Přechod od paměti k historii uložil každé skupině povinnost znovu vymezit svou totožnost novým oživením své vlastní historie. Úkol paměti činí z každého jedince historika sebe sama“ (Ibid:12). Třetím rysem této nové paměti je vzdálenost: posun od kontinuity k vysvětlení diskontinuity, změnilo se vnímání budoucnosti: z budoucnosti předvídatelné na budoucnost nepředvídatelnou a nejistou. „Nejde již o stávání se sebou, ale o dešifrování toho, čím jsme, ve světle toho, čím již nejsme“ (Ibid:14). Ambivalenci těchto změn v sobě nesou místa paměti, která jsou „krajní podobou, v níž paměti utvářené vědomí přetrvává v historii“ (Ibid:10), za důvod jejich vzniku považuje autor mizení rituálu z našeho světa. Místa paměti jsou vytvářena společností, která staví nové nad staré a budoucnost nad minulost. „Místa paměti se rodí a žijí z pocitu, že neexistuje žádná spontánní paměť, že je třeba vytvářet archívy, že je třeba slavit výročí, organizovat oslavy, pronášet smuteční projevy, provádět notářské záznamy, protože tyto úkony nejsou přirozené“ (Ibid:11). Ke vzniku místa paměti je potřeba vůle k paměti, každé místo paměti má svůj význam materiální, funkční a symbolický. Za místa paměti považuje mimo jiné hřbitovy a výročí, místem paměti podle něj jsou i pohřební projevy, jež splývají se svou památeční funkcí (Nora 2012).

1.6 Uvažování o prostoru ve vztahu k pojmu kultury: problematika hranic a migrace

V textu Pierra Nory není reflektována problematika vztávané představy spojení národa, fyzického prostoru, kultury a potažmo dějin. Historii chápal Pierre Nora primárně jako historii národa, tedy volně řečeno: Francouzi ve Francii píšou francouzskou historii. Budu sledovat argumentační linii kritiky tohoto vztávaného spojení prostoru a kultury, kterou uvádí Akhil Gupta a James Ferguson: jejich cílem bylo ukázat, jak obnovený zájem o teoretizování prostoru v postmoderní a feministické teorii (díla publikovaná v 80. let 20. Století) nutí přehodnotit samotný pojem „kultura“ a přeneseně představu „kulturní rozdílnosti“.

Většina map světa zobrazuje soubor „zemí“ jako samozřejmě členěný prostor, ve kterém jsou společnosti – národy odlišeny na mapě pomocí své barvy a skrze toto vyobrazení „připoutány“ k náležitému místu. Z toho plyne mylné přesvědčení, že do každé země je vtělena odlišná kultura a společnost, které je natolik zažité, že k pojmům „společnost“ a „kultura“ jsou automaticky připojovány názvy národů-států. Podle autorů prostor sám o sobě je neutrální sítí, do které jsou vepsány kulturní rozdíly, historická paměť a společenská organizace.

Shoda prostoru, místa a kultury ústí k vážným problémům:

Otázka těch, kdo obývají hraniční oblasti: lidé žijící v hraničních oblastech a podobně ti, kdo hranice překračují (imigranti/emigranti, uprchlíci), nezakouší kulturu jako fenomén okupující určité území. Nesou si „kulturu“ s sebou tam, kam putují.

Kulturní rozdíly uvnitř lokality: pojem „multikulturalismu“ je současně uznáním, že „kultury“ ztratily ukotvení v konkrétních místech a současně snahou zahrnout tuto pluralitu do rámce národní identity, podobně i myšlenka „subkultur“ se snaží uchovat představu odlišných „kultur“. Tázání by se mělo směřovat k tomu, jak se vypořádat s kulturními rozdíly společně s opuštěním přijaté myšlenky lokalizované kultury.

Otázka postkoloniality: Kam patří hybridní kultury: vytváří novou „kulturu“ jak kolonizované a kolonizující zemi? Nebo narušují vědomí shody národů a kultur?

Prostor se nestal nedůležitým, ale stal se *reteritorializovaným*. Není pochyb o tom, že lidé byli vždy mobilní a jejich identity méně nehybné než to naznačují přístupy klasické antropologie. Na konci 20. století však rychle rostoucí a zrychlující se mobilita dala vzniknout pocitu ztráty teritoriálních kořenů, erozi kulturně odlišných míst. Dělicí linie mezi „tady“ a „tam“, mezi centrem a periferií, mezi kolonií a metropolí se v postkoloniálním světě rozostřily, přesto nedošlo ke kulturní homogenizaci [pozn. SK: rozumím tomu ve smyslu vzniku jakési univerzální globální stejnosti] a představy kulturně a etnický odlišných míst naopak zesílily, když se přemístění lidé upínají k vzpomínaným nebo představovaným vlastem, místům nebo komunitám. Závěr textu se věnuje představě jinakosti/odlišnosti, která je spojená s rozlišováním mezi „my“ a „oni“, „tady“/„doma“ a „tam“/„v cizině“. Aby něco mohlo být „cizí“, „jiné“, tak je mu připisována exotičnost, vzdálenost, odloučenost; antropologie se na tomto obrazu dlouho podílela. Tato „odlišnost“ je ale vytvářena v souvislém a propojeném prostoru, který je překračován ekonomickými a politickými vztahy nerovnosti. „Odlišnost“ by

neměla být nahlížena jako danost, ale jako množina vztahů, které odlišnost vytvářejí, a konstruování „odlišnosti“ by mělo být zkoumáno v historickém procesu (Gupta & Ferguson 1992).

1.7 Identita

Maruška Svašek rozlišuje identitu teritorializovanou, reteritorializovanou a deteritorializovanou. Všechny tyto typy identit se různým způsobem odkazují k „domovu“. Společně s Rappaportem a Dawsonem vymezuje Svašek „domov“ jako „tam, kde člověk sám sebe nejlépe zná“ (Svašek 2002:497). Jedinec je „doma“, když obývá známé prostředí, ve kterém může podstupovat rutiny každodenního života, skrze které nachází svou identitu nejlépe vyjednanou. Autoři upozorňují, že nelze klást rovnítko mezi kulturní identitu a geografickou lokalitu a nesouhlasí s myšlenkou, že lidé mají přirozená či božská práva na určitá území. Podle autorů lidé mohou „být doma“ i v odlišném a měnícím se fyzickém okolí (Svašek 2002:498).

Deteritorializovaná identita souvisí s nuceným opuštěním místa, odkud jedinec pocházel a chybějící vazbou na nové místo bydliště. Může jít jak o negativní, ale i o pozitivní zkušenost – například pokud se jedinec identifikuje s neteritorializovaným obrazem (např. úspěšného vědce) a původní bydliště považuje za příliš svazující. Teritorializovaná identita odkazuje na spojení mezi identitou a fyzickou lokalitou, to podle mého názoru odpovídá onomu spojení půdy a paměti u Pierra Nory. Nicméně u migrantů a vyhnanců, kteří proklamují teritorializovanou identitu, se podle Svašek vlast, se kterou se migranti ztotožňují, neshoduje s jejich místem pobytu a je obrazem jejich vzpomínky. V tomto případě je jejich paměť selektivní a negativní vzpomínky potlačuje. Reteritorializovaná identita pak znamená vytvoření vazeb v novém bydlišti, ve kterém začnou „být doma“, tedy žít každodenní rutinní život integrování do nové lokality – vytvoří se nové vztahy, ať už sousedské, partnerské či přátelské. Maruška Svašek píše, že i instituce a spolky, které migranti zakládají k upomínání na fyzicky vzdálenou a vzpomínanou vlast, vedou k reteritorializaci, neboť vznikají v nové lokalitě a skrze ně je tematizována každodennost v nové lokalitě. (Svašek 2002).

Výzkumné otázky:

Na základě teoretického vymezení se pokusím odpovědět na následující výzkumné otázky:

1. Jakým místem je hřbitov ve Sklepné?

- a. Jak je hřbitov produkován materiálně?
 - i. Jak je hřbitov situován vůči vesnici?
 - ii. Jak hřbitov vypadá a jak je členěn?
 - iii. Jaké jsou hranice hřbitova?
- b. Jak je hřbitov produkován sociálně?
 - i. Jací lidé a za jakým účelem hřbitov navštěvují?
 - ii. Kdy ho navštěvují?
 - iii. Jak se skrze tyto faktory (kdo, účel, čas) hřbitov proměňuje?
- c. Jaké významy jsou konstruovány skrze materiální a sociální produkci prostoru?

Kapitola 2

Metodologická část

2.1 Výzkumná strategie

Vycházím z konstruktivistického paradigmatu. Chtěla jsem porozumět tomu, jaké významy se ke hřbitovu vážou – tedy jaké významy jsou konstruovány skrze materiální a sociální produkci prostoru. K tomu jsem se rozhodla dopracovat přes popis, jak je hřbitov utvářen materiálně a sociálně. Jan Hendl ve své publikaci o metodologii používá termín „sběr“ dat, který považuji za zavádějící, proto se budu držet termínu, který považuji za přesnější: „tvorba“ dat (v případě citací z textu Jana Hendla tento druhý termín uzávorkuji).

Jako výzkumnou strategii jsem zvolila kvalitativní výzkum, který „je proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách“ (Hendl 2005:50) a provádí se „pomocí delšího a intenzivního kontaktu s terénem nebo situací jedince či skupiny jedinců. Tyto situace jsou obvykle banální nebo normální, reflektující každodennost jedinců, skupin, společností nebo organizací“ (Hendl 2005:51). Na rozdíl od kvantitativního výzkumu, který postupuje deduktivně, kvalitativní výzkum postupuje induktivně: výzkumník „spíše konstruuje obraz, který získává kontury v průběhu sběru [tvorby] a poznávání jeho částí“ (Hendl 2005:52). V kvalitativním výzkumu probíhá tvorba dat a analýza současně (Hendl 2005:50).

Konstruktivistické přístupy mimo jiné těží z interpretativní etnografie, která „vychází z přesvědčení, že etnografická analýza má objevovat významy pozorované sociální interakce. Takto zaměřené etnografové jsou pokračovatelé způsobu myšlení, který zdůrazňoval Max Weber (Hendl 2005:121). Významným představitelem tohoto směru byl Clifford Geertz, pro kterého dělat etnografii znamenalo snahu o zhuštěný popis, jehož výsledkem jsou vždy interpretace interpretací (Geertz 2000).

Po prvním pobytu v terénu jsem vyhodnotila získané informace a na jejich základě společně s další načtenou literaturou zpřesnila pomocné výzkumné otázky, abych se dobrala k co největšímu porozumění a zaměřila se při druhém pobytu v terénu na tvorbu relevantních dat, které mi po prvním pobytu chyběly.

3.2 Vstup do terénu a výběr vzorku

Primárně byl výběr vzorku určen výběrem terénu. Při etnografickém výzkumu jsem vstupovala do slovenské vesnice v pozici cizinky, lépe řečeno studentky vysoké školy. Vstup do terénu byl vyjednáán vyučujícími FHS UK v rámci kurzu Terénní antropologická praxe, který se pravidelně konal každý rok v květnu, a to od roku 2008 do roku 2016. Každý rok se ho účastnilo cca 10 až 15 studentů. Lidé ve Sklepné tedy s příjezdem studentů nejen počítali, dokonce se na náš příjezd těšili a během neformálního rozhovoru se nás sami vypytovali, jaké je naše téma. Vzorek jsem vybírala účelově, tj. se zaměřením na výzkumný problém, cílem nebylo vybrat vzorek, který by odpovídal populaci ve vesnici.

Mnou zvolené téma budilo jak zájem, tak i rozpaky, ale první informátorka se mi po sdělení tématu sama ochotně nabídla, že si se mnou ráda popovídá i že mě na hřbitově provede. Další informátory a informátorky jsem potkala přímo na hřbitově a další mi byli doporučeni těmi, se kterými jsem již mluvila. Výběr vzorku tak probíhal postupně při tvorbě dat, metodou tzv. „sněhové koule“ (Hendl 2005:152).

2.3 Techniky tvorby dat a jejich analýza

Do terénu jsem vstupovala s informacemi, které jsem načerpala z kurzu Posturální světy a z dostupné relevantní literatury: zejména z Kanderta a kvalifikačních prací, které v rámci Terénní antropologické praxe již vznikly a k zvolenému tématu se vztahovaly (bakalářská práce Romiky Rážové a Jonáše Herzy). Vzhledem k výzkumné otázce, kterou jsem si určila, jsem počítala s nezúčastněným a zúčastněným pozorováním a s vedením neformálních i polostrukturovaných rozhovorů. Psala jsem si terénní poznámky a terénní deník. Během dne

jsem s sebou všude nosila malý poznámkový blok a tužku a dělala si poznámky pomocí jottingu.

2.3.1 Zúčastněné a nezúčastněné pozorování

Během dvou pobytů ve vesnici jsem vyrážela na hřbitov téměř každý den, někdy i třikrát za den. Poprvé jsem tam šla v doprovodu spolužáků a vyučujících, kdy byla vycházka spojená s výkladem. Později jsem šla buď sama, nebo se spolužáky, s nadějí, že na hřbitově zastihnu někoho z obyvatel vesnice; dále jsem se vypravovala na hřbitov společně s informátory a tyto cesty již byly předem domluvené. Během prvního pobytu jsem se dvakrát při cestě na hřbitov vrátila do vesnice, protože mě vylekali psi hlídající zemědělský objekt, kolem kterého cesta na hřbitov vede – tomuto tématu se budu věnovat v kapitole o sociálním utváření hřbitova. Obavy z toho, že na hřbitově nikoho nepotkám, se nenaplnily. Obvykle jsem jednou návštěvou hřbitova strávila zhruba dvě hodiny, během kterých jsem pozorovala činnost lidí, které jsem na hřbitově potkala, případně i asistovala při zapalování svíček, a vedla s nimi neformální rozhovory, během kterých (nebo po nich) si rychle dělala poznámky. Dále jsem k záznamu pozorování pořizovala fotografickou dokumentaci.

2.3.2 Polostrukturované interview

Během výzkumu jsem pořídila 8 polostrukturovaných rozhovorů, které jsem zaznamenala se svolením informátora či informátorky na diktafon. Doufala jsem, že se po úvodní první nebo druhé otázce sami rozprávějí, a další otázky jsem proto kladla jen tehdy, pokud mi na ně sami spontánně v rámci povídání neodpověděli, nebo pokud jsme se příliš vzdálili od tématu.

Seznam otázek ve výzkumu:

Kdy jste byl/a naposledy na hřbitově?

Nechystáte se v tomto týdnu na hřbitov?

Je tam pochovaný někdo z Vašich blízkých? Kdo?

Jsou všichni pohromadě, nebo to musíte obcházet?

Jak o hrob/y pečujete?

Chodíte na hřbitov rád/a?

Chodíte na hřbitov pracovat? (Odkdy? Co tam děláte? Jak často tam pracujete? Dostáváte plat? Baví Vás to?)

Chodíte přes hřbitov do lesa?

Jaké máte na hřbitov vzpomínky z dětství?

Bojíte se na hřbitově? (Pokud ano: koho/čeho/proč)

Potkal/a jste na hřbitově nějaké zvíře (z lesa)?

2.3.3 Analýza dat

Podle Zdeňka Konopáska kvalitativní výzkum pracuje s daty kvalitativním způsobem, než že se pracuje s kvalitativními daty (Konopásek 1997). Data je potřeba vizualizovat, což v případě mého výzkumu znamenalo přepsat nahrané rozhovory do psané podoby. Abych zmírnila redukci dat, volila jsem komentovanou transkripci, tedy snažila jsem se zapsat i důležité informace mimo doslovný protokol (Hendl 2005:208) a informace o odmlkách, zdůraznění, přerušení rozhovoru, smíchu, pláči apod. jsem zapisovala do závorčky. K přepisování rozhovorů jsem použila program „Listen N Write“, který je dostupný zdarma, uživatelsky jednoduchý a umožňuje efektivnější práci s nahrávkou než běžné přehrávače. V pasportizaci jsem uváděla relevantní informace: s kým byl rozhovor veden, datum a čas rozhovoru, místo rozhovoru a popis situace, ve které se rozhovor uskutečnil. Úryvky z rozhovorů jsem nepřekládala do českého jazyka důsledně, ale pro porozumění sdělenému obsahu by to nemělo vadit.

Souběžně jsem pak prováděla segmentizaci (rozdělování), kódování (pojmenování) a poznámkování dat, abych mohla data číst novým způsobem. Na FHS UK mi bylo umožněno pracovat se zapůjčenou licenci k počítačovému programu Atlas/ti, ve kterém lze i přehledně tvořit a editovat kódovací knihu – tedy seznam a popis všech použitých (vytvořených) kódů.

2.4 Hodnocení kvality výzkumu

Konstruktivisticky zaměřené metodologové Lincoln a Guba upozorňují na čtyři problémy, se kterými se musí kvalitativní výzkum vypořádat: pravdivostní hodnota, upotřebitelnost, konzistence, neutralita. Lincoln a Guba k hodnocení kvality výzkumu navrhují koncepty „důvěryhodnosti“, „přenositelnosti“, „hodnověrnosti“ a „potvrditelnosti“ (Hendl 2005:338).

V konceptu důvěryhodnosti jde o prokázání přesného identifikování a popsání předmětu výzkumu, ke zvýšení důvěryhodnosti bylo navrženo pět kritérií, z nichž jsem využila následující tři:

- Dostatečné trvání studie – jsem si vědoma, že jsem v terénu strávila pouze dva týdny, proto jsem se snažila tento hendikep vykompenzovat pečlivou přípravou výzkumu před vstupem do terénu a nastudováním si kontextových reálií zejména na přípravném kurzu Postrurální světy.

- Konzultace – konzultace probíhaly s vyučujícími během prvního pobytu ve vesnici každé ráno a následně během psaní kvalifikační práce.
- „Triangulace“ – k evidenci teorie se použije více zdrojů informací, více metod tvorby dat, různí tazatelé (Hendl 2005:339).

„Přenositelností se myslí možnost využít závěry z daného případu pro jiný případ, který se mu podobá. (...) Odpovědnost za provedení zobecnění na nový případ se přenáší na osobu, jež toto zobecnění chce provést“ (Hendl 2005:339). Snažila jsem se ve své práci poskytnout co nejpřesnější a nejtransparentnější data a o reflexi vlastní práce, aby další badatelé mohli mou práci použít pro svůj výzkum.

Koncept hodnověrnosti opakuje požadavek triangulace a revize poznatků a koncept potvrditelnosti se týká objektivitu samotné studie, tedy zda obsahuje dostatek informací k posouzení přiměřenosti procesu zkoumání a získané poznatky (Hendl 2005:340).

2.5 Etika výzkumu

Snažila jsem se k informátorům přistupovat s respektem a partnersky. Klíčové pro mě je zachování soukromí informátorů, z toho důvodu jsou všechna jména osob i jméno vesnice anonymizovány a nepřikládám k práci přepisy rozhovorů ani terénní poznámky. Informátory jsem pravdivě informovala o cíli a okolnostech výzkumu a slíbila jejich jména anonymizovat. Paní starostku a paní úřednici z Obecního úřadu anonymizuji dvojitým způsobem: pokud mluví o soukromém vztahu k hřbitovu, pak uvádím smyšlené jméno, jejich věk a datum rozhovoru jako informaci pod čarou. Pokud v rozhovoru popisují agendu úřadu spojenou se hřbitovem, pak píšou jen „starostka“ a „úřednice“ a nepřipojuji datum rozhovoru ani věk, aby nebylo možné spojení se smyšleným jménem v citacích, kde popisují osobní záležitosti.

Souhlas s nahráváním rozhovoru jsem nevyžadovala písemnou formou, stačila mi jeho ústní podoba, která většinou je součástí nahrávky. Vzhledem k mé výzkumné otázce bylo největší výzvou zachování emočního bezpečí informátorů. V případě, že se rozhovor stal citově vypjatý a informátor/ka se rozplakali, zastavila jsem nahrávání, poskytla jim čas si oddechnout a znovu se jich zeptala, zda chtějí v rozhovoru pokračovat. Nestalo se, že by někdo v rozhovoru už pokračovat nechtěl. Pomohla krátká pauza vyplněná podle situace buď mlčením, občerstvením nebo povídáním na neutrální (nebo veselejší) téma, případně kombinací těchto činností. Během prvního pobytu v terénu jsem při rozhovorech či procházkách informátory fotografovala a při druhém příjezdu jsem jim portréty věnovala.

Během druhého pobytu už takové fotografie vznikly pouze dvě a odkládala jsem jejich odeslání, až už to přestalo být vhodné, což mě mrzí.

Kapitola 3

Materiální konstrukce hřbitova

V této kapitole bych ráda popsala hřbitov ve vesnici Sklepná, který se stal centrem mého zájmu. Hřbitov se nachází zhruba půl kilometru od vesnice. Zatímco vesnice leží v rovině, hřbitov je na jediném kopci v blízkém okolí: „Lanovka by tam mohla být...³“.

Ke hřbitovu vede od kostela vyasfaltovaná Cintorínská ulice. Ta se po dešti podobala spíše zabláčené cestě a slouží jak pěším, tak lidem na kolech, ale i automobilové dopravě. Hřbitov se však na rozdíl od vesnice nachází mimo hlavní silniční tah, procházka k němu je proto podstatně bezpečnější než chůze okolo frekventované silnice ve vsi a je tam také větší klid a čistší vzduch. Cesta ke hřbitovu vede zhruba ve dvou třetinách kolem zemědělského podniku s širokými vraty - bývalé JRD⁴ (Herza 2011:12), který nyní provozuje místní podnikatel. Před tímto podnikem často parkuje jedno i více osobních aut, vrata bývají otevřená ve dnech od pondělí do soboty, kdy tudy čas od času projede nákladní auto nebo traktor z lesa. Podnik asi posledních 5 let sřeží tři velcí hlídací psi, které si majitel pořídil postupně. Za zemědělským podnikem se musí přejít lávku přes potok. Následuje posledních asi sto metrů k brance hřbitova, kde po pravé straně mímím rumišť a po levé straně louku. Na ní se v odpoledních hodinách často pase dobytek, který patří majiteli zmíněného podniku a ve kterém bývá dobytek přes noc ustájen.

Areál hřbitova je oplocen, oprava plotu proběhla v roce 2011. V plotě se nacházejí tři vchody: hlavní vchod vede k domu smutku, napravo je vjezd pro auta, třetí, nejmenší branku najdeme úplně nahoře a vede do lesa nad hřbitovem.

Hlavní brankou dojdu po pěkné cestě k domu smutku. Před vchodem nechala paní starostka zastřešit část cesty pergolou a dala umístit naproti sobě dvě lavičky. Pergola poskytuje stín před horkým sluncem nebo úkryt před deštěm, lavičky pak posezení. Dům smutku slouží jako márnice spojená s obřadní síní. Informace o datu jeho postavení se liší, podle paní úřednice z Obecního úřadu byl postaven v roce 1993 a v roce 1994 zkolaudován. Byl postaven dílem na náklady obce a dílem ze sbírky, která byla v obci uspořádána. Místní jsou na něj hrdí, znamenal pro vesničany úlevu v péči o mrtvé tělo v době od úmrtí do pohřbu. Jde o bíle

³ Teréní poznámky, 19. 5. 2015.

⁴ Jednotné rolnické družstvo.

omítnutou obdélníkovou stavbu s dřevěnou střechou a proskleným předním vchodem do hlavní obřadní místnosti, kde je po levé straně do zdi zabudováno chladicí zařízení, kam je pohřební službou ukládáno tělo, a které se vždy pouze jednoduše zapne a vypne a které je skryto za černým závěsem. Interiér v levé části síně slouží k obřadu, stojí tam stůl, na který se vystaví rakev, a nosítka, na kterých se rakev vynese k hrobu, dále čtyři svíčky a tabule, na které úřednice z Obecního úřadu vypisuje jméno zemřelého a které tam zůstává do následujícího pohřbu. Pravá část síně je určena pozůstalým a nabízí usazení na židle pro zhruba třicet lidí. Sín je vyzdobena obrazem Ježíše Krista a Panny Marie. Dům smutku nemá stálého zaměstnance, jeden klíč od něj se nachází v Obecním úřadě a druhý u sebe má pan Svoboda, který často pomáhá s vykopáním hrobu – tomuto tématu se budu dále věnovat v samostatné kapitole.

V domě smutku se po každé straně nachází z boku vždy ještě jedna menší místnost se samostatným vnějším vchodem. V té nalevo mají kopáči uložené nářadí a provazy a tyče k měření hrobu, venku je o zeď opřen žebřík. Místnost napravo slouží k uložení zástav (vlajky, které jsou nesený v pohřebním průvodu před rakví, liší se podle barev podle toho, kdo zemřel, např. bílá barva pokud zemřelo dítě) a k odpočinku těch, kteří na hřbitově pracují – tématu tzv. aktivačních pracovníků se budu věnovat samostatně v jedné z následujících kapitol. Napravo od domu smutku najdeme pumpu a zhruba metr a půl vysoký velkoobjemový kontejner na odpadky, další koše na směsný odpad nechala paní starostka rozmístit po areálu.

Podle slov paní starostky měří areál hřbitova jeden hektar, kde větší část tvoří volná plocha zeleně, na které se nachází několik stromů a svažuje se do poměrně strmého kopce. Hřbitov místní ve vyprávění dělí na dolní a horní část. Jak uvádí ve své bakalářské práci Jonáš Herza, přesné stáří hřbitova není v místní kronice uvedeno, podle nejstarších hrobů ho odhaduje na druhou polovinu devatenáctého století (Herza 2011:18). Herza dále tvrdí, že rozdělení hřbitova má racionální základ, protože do padesátých let dvacátého století bránila pohřbívání v dolní části hřbitova vysoká hladina spodní vody a teprve po provedení meliorizace (regulace spodní vody potrubím) se mohlo začít pohřbívát více v dolní části hřbitova (Herza 2011:18). Sami informátoři mi podávali jiné vysvětlení, podle kterého byli v horní části hřbitova pohřbívání Maďaři a v dolní Slováci. V současnosti se více pohřbívá v dolní části, protože je to praktičtější a starším lidem to ulehčí navštěvování hrobu jejich blízkých. Do horní části se nechávají pohřbít ti, kteří tam mají pochovaného někoho z rodiny či blízkých. Při pohřbu v horní části hřbitova někdy bývá rakev dovezena nahoru autem, nebo traktorem.

Každý si může libovolně vybrat místo, kde chce být pochován a nemusí platit Obecnímu úřadu pronájem hrobu. Pohřbívá se v řadách vedle sebe. Někteří lidé na vesnici si vybrané místo odpočinku „rezervují“: buď si dopředu nechají připravit pomník, nebo na vybrané místo zasadí keř nebo položí lavičku. Hroby tedy prakticky nejsou v pravidelných řadách, v trávě leží povalené zarůstající kříže starých hrobů. Na hřbitově se opakují nejčastěji tři příjmení, které nebudu z důvodu zachování soukromí obyvatel uvádět.

Na hřbitově upoutají pozornost dva hroby ohraničené nízkým kovovým oplocením, kde jsou pohřbeni místní feudálové a jiné významné osoby (Herza 2011:19) a několik sloupů: nejstarší jsou povalené a zarostlé mechem (v levé části hřbitova). Druhý sloup se nachází v dolní části hřbitov, třetí sloup pak stojí v horní části a je na něm uveden letopočet 1936, který podle paní starostky označuje tok, kdy byla půda v této části vysvěcena.

V roce 2012 nechala paní starostka s pomocí dobrovolníků a aktivačních pracovníků vyrobit zábradlí ve střední části hřbitova, aby ulehčila starým lidem cestu do horní části. Nad zábradlím se nachází krátká rovinka, traduje se, že v těchto místech byly za druhé světové války zákopy, odkud vojáci⁵ ostřelovali vesnici. V těchto místech společně k zábradlí přibyla z popudu paní starostky lavička. Hřbitov je jediné místo, odkud lze pozorovat svrchu vesnici jako celek a za hezkého počasí je vidět daleko do okolí. Zhruba v těchto místech také děti sáňkují – z horní části hřbitova prostředkem či podél příležitostné příjezdové cesty, jak jsem pochopila z vyprávění a gestikulace informátora přímo na hřbitově.

Podél pravé strany plotu při pohledu k lesu se nachází krátká zalesněná a strmá plocha a za ní již takřka rovné pole, kde se začátkem léta během obou mých pobytů sušilo seno. V levé části rostou podél plotu listnaté stromy, většina se jich však nachází za plotem.

Pokud se člověk zastavil a zaposlouchal, slyšel šumění stromů a zpěv ptáků z lesa. Plot pak představuje lesu bariéru, aby z něj na hřbitov nemohla divoká zvířata, ať už jde o divočáky a lišky, kterých se lidé bojí, nebo srnky, jeleny a zajíce, kteří narušovali řád hřbitova, protože okusovali a rozhazovali větve a kytice.

Za hranici hřbitova je tedy pokládán plot, ale za jeho součást je považována i Cintorínská ulice, kterou plánovala paní starostka nechat ještě v roce 2016 opravit.

Důležitá se mi po materiální stránce utváření prostoru hřbitova jeví témata:

⁵ Terénní poznámky, 24. 5. 2015.

Uložení těla v rakvi do země, praxe pohřbívání v řadách, příprava hrobového místa dopředu, umístění hřbitova stranou vesnice, umístění hřbitova u lesa, umístění hřbitova v jediném svahu v blízkém okolí, umístění zemědělského objektu v Cintorínské ulici, velké množství volné travnaté plochy, umístění hřbitova stranou hlavní a frekventované silnice, Dům smutku, lavičky před domem smutku, lavičky v prostředku svahu, fungující pumpa, umístění košů a kontejneru na odpadky, sloupy, hrob neteře maďarského spisovatele, ležící kříže zarůstající travou – pozůstatky starých hrobů (nevykopené), výzdoba hrobů – svíčkami, květinami a věnci, oplocení hřbitova.

Některá témata spolu souvisí a pokusím se je společně propojit s tématy v části o sociálním utváření hřbitova v šesté kapitole, kde se budu věnovat interpretaci významů hřbitova.

Kapitola 4

Sociální konstrukce hřbitova

V této kapitole si kladu následující otázky: Jak je hřbitov utvářen sociálně? Tedy jací lidé a za jakým účelem hřbitov navštěvují, kdy se tak děje a jak se skrze tyto faktory hřbitov proměňuje?

4.1 Kopáči

Ve vesnici Sklepná se udržuje tradice, při které skupina mužů přebírá jednu z činností, kterou v současnosti obvykle vykonává pohřební služba, a tou je vykopání hrobu. Skupina mužů, kteří chodí kopat, je neformální, věkově pestrá (rozmezí dvou generací) a počet kolísá mezi pěti až osmi muži z vesnice. V rámci ní se zapojují i muži z příbuzenstva zemřelého nebo kmotr, pokud to jejich věk a zdravotní stav umožňuje.

Ve skupině je akceptována neformální autorita „nejzkušenějšího“, který už toho nejvíce vykopal a tedy dohlíží na to, aby byl hrob vykopán tak, jak to má být. Pregnantně to tento muž vyjádřil slovy, že hrob je správně hluboký, pokud je na jeho výšku (tedy cca dva metry hluboký). Tato autorita neplatí pouze uvnitř skupiny kopáčů, ale i navenek mezi ostatními vesničany a je to právě on, kdo bývá kontaktován pozůstalými. V minulosti to byl pan Horák, který kopal do vysokého věku: „On byl – on strašně moc toho vykopal. Oni byli stálá parta, tři lidé to byli, co chodili vždy kopat. Když zemřel někdo z dědiny, to je jedno kdo, to stále oni chodili kopat, ale už zeslábli, zestárli, i on už má osmdesát roků ten ujo. Už to nezvládá, už jsme to museli my vzít“⁶. Po něm tuto neformální autoritu převzal pan Tomáš Svoboda, který s ním dlouho chodil kopat. Pokud on nemůže, protože často kvůli práci cestuje, spadá tato autorita na pana Černého. Ten si vybírá k sobě další dva až tři spolupracovníky. „V létě čtyři a v zimě stačíme ve třech, protože potom velmi se zpotí člověk a potom dlouho musí stát, než zase přijde na něho řada“⁷.

V zimě si prý rozdělávají oheň na kovovém roštu, aby se ohřáli. S prací začnou buď ten den, kdy se o úmrtí dozví, nebo den následující (a třetí den se koná pohřeb). Kope se za každého

⁶ Pavel Černý, věk 39 let, 22. 5. 2015.

⁷ Tomáš Svoboda, věk cca 45 let, 24. 5. 2015.

počasí a to na místě, které jim někdo z pozůstalých ukáže. Oděv na práci volí pracovní podle počasí pracovní, počítají s tím, že se umažou a zpotí.

Kopáči využívají dvě boční místnosti domu smutku. V první místnosti, jejíž dveře jsou orientovány směrem ke studni, jsou uloženy ve skříni vedle dveří tzv. „zástavy“, uprostřed je stůl a židle, slouží tedy i k odpočinku a v létě jako místo, kde se mohou schovat před sluncem. V druhé místnosti, jejíž dveře jsou orientovány k plotu a nachází se tedy nalevo od vchodu do obřadní síně, je uloženo nářadí: lopata, motyka a dvě tyče, které slouží jako míra délky a šířky hrobu a provazy, přes které potom spouští rakev do hrobu.

Samotná činnost zabere cca tři čtvrtě dne práce, v kopání se střídají, neboť jde o činnost fyzicky náročnou. Během kopání si povídají a lze tedy kopání považovat za „informační uzel“ (Kandert 2004:95-96) – tedy za místo či příležitost, při které si vesničané vyměňují informace. Tato mužská informační síť se schází tak, jak umírají lidé – nebývá to více než desetkrát do roka (většinou však mnohem méně často). Během kopání žertují: například přesvědčili jednoho známého, aby si lehl do vykopaného hrobu – aby vyzkoušel, „či je dole dobře“, a fotografii pak vystavili na sociální síti.

K tradici patří, že některá z žen z rodiny zemřelého přinese na hřbitov mužům občerstvení: obvykle to, co není potřeba ohřívát: salám, chleba apod., ale významné místo hraje pítí. „Oni sú tam stále spolu. Stále sú tam spolu. No. A tak. Aby mali tam pálenku, to je nejhlavnější. (smích) Pivo. Džus. Všetko aby tam mali, no hovorím keď boli hladný, tak jedli, nesli jsme. A večer, keď dokončili tu, noako keď kopali ten hrob, tak robili jsme večeru, rádnú. Volali jsme ich domů a rádnú dobrú večeru jsme jim dali“⁸. V rámci skupiny kopáčů je několik abstinentů, ale pan Tomáš Svoboda tvrdil, že zažil jen jedno kopání, které se obešlo bez alkoholu: „To se bez toho nezvyklo dělat. Bez (odmlka) bez alkoholu se nezvyklo kopat. Jednou jsem byl kopat, když jsme kopali Štěpán, Pavel, Václav a já, tehdy jsme nevypili nic. Oni nepijí a já jsem sám nepil, takže to byl jediný takový hrob, co jsme vykopal, že se nic nevypilo“.

K tradici, která se považuje za neporušitelnou, pak také patří to, že za tuto vykonanou práci muži nepřijímají nikdy peníze. „Ale tak to je tu tak u nás dědině to už starý zvyk, že nezvyknu si tu jakože peníze brát za tyto věci, protože toto je malá dědina, malá obec, každý s každým se pozná, jsou tu také bližší vztahy tak, tak to je také pěkné, že to tak zůstalo aj do dnes. Tak

⁸ Františka Marková, věk cca 70 let, 19. 5. 2015.

ne, tu se nebere za to jako nic. Neberou za to peníze za tu práci⁹. Vzít peníze by bylo odsuzováno. „Hej, každý si tu tak pomůže v tomto směru. Není to ve všem, ale při tomto hrob kopat, no tak tak tradičně, ti starší lidé čo boli to tak robili a my sme to už tiež chceli. Lebo vždycky vyrukovali peníze, že: kolik peněz, ale tak už – no není to dobře porušit tradici, keď něco bylo do teď, tak už nemůžeme být natolko chamtivý, takže, víš“.

Naopak se sluší muže pozvat večer po vykopání hrobu domů na teplou večeři. Žádná z informátorek nezmiňovala typický pokrm, který by se měl podle vesničanů připravovat pro tuto příležitost, ale nejčastěji zmiňovaly perkelt a různé druhy guláše. Samozřejmostí pak je také pozvání na „kar“ (pohřební hostinu).

4.2 Účastníci pohřbu

Podle Josefa Kanderta jsou „svatba a pohřeb situacemi, kdy může každý výzkumník nejefektivněji sledovat rozsah příbuzenské skupiny“ (Kandert 2004:108). Tvrdí také, že v rámci této příbuzenské skupiny je účast na svatbě a pohřbu povinností a v průběhu příprav se diskutuje, koho pozvat a kdo by se urazil, pokud by se na něj s pozvánkou zapomnělo (Kandert 2004:109). „Členové rodiny, která setkání organizuje, vzpomínají, kdo nepřišel na minulý pohřeb/svatbu, přestože byl pozván, o kom slyšeli, že zemřel, shánějí u příbuzných ve vesnici adresy na další příbuzné – to vše ve snaze zabránit urážce některého z příbuzných, pomlouvám mezi příbuznými a případné ostudě, která by pokazila dojem z chystané události“ (Kandert 2004: 109-111). Následně je sledováno, kdo se dostavil a jak se choval, tedy co je od něj možné v budoucnu očekávat.

Do roku 1994 byla rakev s tělem zesnulého vypravována z domu, kde do pohřbu ležela na nejchladnějším místě, jak se o tom zmiňuje ve své kvalifikační práci Jonáš Herza (Herza 2011:27). Poté byl postaven dům smutku, který byl částečně hrazen z obecních peněz a částečně ze sbírky, kterou mezi sebou obyvatelé Sklepné uspořádali. Od té doby je tělo v rakvi dopraveno do chladicího zařízení v Domě smutku, dvířka k němu jsou po levé straně od vchodu do hlavní místnosti, kde se nachází stůl, kam je vystavena rakev.

Ráno v den pohřbu jdou ještě kopáči zkontrolovat, zda je vše v pořádku: tedy jestli se hrob přes noc nezasypal. Podle informátorů proběhne nejdříve mše v kostele, poté smuteční průvod dojde na hřbitov, kde v Domě smutku proběhne další cca patnáctiminutový obřad nad otevřenou rakví. Následně je rakev zavřena a osm mužů ji na nosítkách, které pan Tomáš

⁹ Pavel Černý, věk 39 let, 22. 5. 2015.

Svoboda nazývá „kůň sv. Michala“, vynesou ven před zastřešený vchod. Poté se vydá průvod na cestu k hrobu. Podle informátorky, která se účastní skoro každého pohřbu, je pořadí v průvodu následující: první jde v průvodu muž, který nese kříž, poté čtyři muži nesoucí zástavy, dále ženy, které nesou věnce a ženy, které nesou svíčky, poté muži, kteří nesou na nosítkách rakev a dále nejbližší rodina zemřelého, dále vzdálenější příbuzní a další přátelé a sousedé ze vsi i z okolí.¹⁰ V případě, že se hrob nachází na horní části hřbitova, tak někdy volí vyvezení rakve nahoru autem po pravé straně hřbitova, kde je jednak branka pro vjezd automobilu, za druhé travnatá cesta, po které může jet osobní automobil, případně i traktor. Tento faktor hrál podle paní starostky roli při zvažování, zda v prostředku hřbitova neudělat u zábradlí schody, ale ty by znemožnily průjezd vozu.

Nad hrobem se všichni pomodlí, pan farář pronese krátkou řeč a poté muži, kteří hrob vykopali, spustí rakev po lanech do hrobu, upevní bednění ve výšce cca 10-15 cm nad rakví a lopatami zahážou hrob hlínou. Pan Tomáš Svoboda z toho důvodu nosí na pohřeb kombinaci smutečního a pracovního oblečení: černé montérky. Podle Jonáše Herzy je kněz při pohřbu oděn do fialového ornátu (Herza 2011:33). Oblečení pozůstalých by mělo vyjadřovat onu sváteční a smutnou událost, obvyklé je černé oblečení, případně je tolerované v jiné tmavé barvě – např. tmavě šedá, tmavě hnědá (Kotasová 2011). Tato činnost zabere znovu zhruba deset až patnáct minut, poté ještě na hrob navrší květiny a věnce.

Nový hrob je označen dřevěným křížem se jménem zemřelého a datem jeho narození a úmrtí. Teprve asi za dva roky je možné dát postavit pomník z mramoru, případně z betonu, protože rakev ještě během těch dvou let klesne.

Po pohřbu následuje kar (smuteční hostina). Dříve se konal v domě rodiny, nyní se často koná v menší místnosti Obecního úřadu, kam se vejde cca třicet lidí. Podle informátorek je to tak pohodlnější, protože nemusí řešit přeskládání nábytku v domě, aby se tam všichni vešli, ani nemusí uklízet.

4.3 Pozůstalí – návštěvy hrobů

Informátoři i informátorky se shodli na tom, že nejčastěji chodili na hřbitov těsně po pohřbu a v následujícím období, kdy navštěvovali hřbitov takřka každý den, aby vzpomenuli na zemřelého příbuzného či přítele, souseda, a pomodlili se, zapálili svíčky a dbali o výzdobu hrobu: hlavně květinami, věnci a svíčkami. V době smutku, který se podle mínění vesničanů

¹⁰Hana Kučerová, věk cca 50 let, 15. 5. 2015.

má držet rok, nosí pozůstalí černé oblečení. Postupně četnost návštěv slábne spolu s tím, jak se truchlící rodina či další blízcí lidé zemřelého vyrovnávají s úmrtím a vracejí se k běžnému životu.

Minimálně se však sluší navštívit hrob alespoň jednou ročně a to na svátek Všech svatých, aby na tento den byl hrob co nejkrásnější. Tehdy se na hřbitov vypravují i ti, kteří se z vesnice odstěhovali. „No tak chodívají tam, však často přijdou i tací, kteří tu už nebývají, ale přijdou za těmi svými příbuznými a nejvíc však člověk potká tam ty svoje známé na Všech svatých, prvního listopadu, kdy pár dní před tím, pár dní potom přicházejí sem auta z různých koutů Slovenska, co už jsou i jinam odstěhovaní a tak, a není špatné je tam potkat, některé člověk možná po já nevím po deseti dvaceti letech, a je to také místo setkání v tom čase hej“¹¹.

Pan Filip Hájek, kterého jsem na hřbitově ve Sklepné potkala, se ve Sklepné narodil, ale žije už dlouho v blízkém městě. Navštěvuje tam třikrát až čtyřikrát do roka několik hrobů: hrob starší sestry, která zemřela v dětském věku, hroby svých rodičů a hrob, který má v paměti, že patří někomu z jeho příbuzných, ale neví přesně komu.¹² Podle jeho slov jsou rodiče šťastní, když se o hrob stará.

Jako vhodný den k návštěvě hřbitova zmiňovali informátoři neděli, zejména proto, že v neděli se nemusí, ale ani nemá pracovat a tedy je na to čas. „Na vesnicích obecně panuje představa, že se v neděli nemá pracovat. (...) Ženy v neděli neuklízejí, netkají a nevyšívají, muži neopravují poškozené věci ani budovy, pokud to není nezbytně nutné“ (Kandert 2004:142). Neděle je vhodným dnem také proto, že v neděli se na návštěvu sejde víc příbuzných – na návštěvu jezdí děti s vnoučaty, které se z vesnice odstěhovaly, a můžou tedy jít na hřbitov společně. „Zajímavé také je, že v souvislosti s hřbitovem ženy jednoznačně deklarovaly svou vazbu na mladší generaci. Na hřbitov se chodí podle jejich výpovědi s dětmi či vnuky. Tato tematizace prostoru skrze aktéry ukazuje opět na význam tohoto místa pro ženy a jejich zájem předat a udržet toto normu a vztah k místu“ (Rážová 2010:32).

Dále zmiňovali informátoři jako vhodnou dobu k návštěvě hřbitova Vánoce, Velikonoce a data soukromého charakteru: datum narození, výročí úmrtí, jmeniny zemřelého.

Podle výpovědí a pozorování o hroby pečují více ženy, přesto je vzhled hrobů předmětem vyjednávání: „...vzhled hrobů a hřbitova jako celku byl kombinací soukromých a obecných představ o tom, co je krásné“ (Kandert 2004:182). Každý považuje za „svůj“ prostor cca 30-

¹¹ Hana Kučerová, věk cca 50 let, 15. 5. 2015.

¹² Filip Hájek, věk 75 let, 20. 5. 2015.

50 cm okolo hrobu a o tento prostor se stará: zkracuje délku trávy, vytrhává plevel apod. Vesničané se zájmem sledují, jak kdo o hrob své rodiny pečuje.

Zejména ženy důchodového věku navštěvují hřbitov častěji (některé i několikrát týdně) a mám za to, že pro řadu z nich se stal jakousi druhou zahradou. Tam zasazují v jarních měsících doma pěstované květiny – zejména na hroby, kde není náhrobní deska (nebo není po celé ploše) a povrch je pokrytý hlínou. Případně zdobí hroby živými květinami v květináčích a řezanými květinami ve vázách, nebo pokládají kytice přímo na hrob.

Pokud nejsou k dispozici květiny ze zahrady, tak řezané květiny kupují, případně kupují květiny umělé. Květiny nakupují buď v blízkém městě v supermarketech nebo v květinářství, nebo jedna informátorka objednává semena z katalogu a poté je pěstuje doma na zahradě a zásobuje jimi kromě hřbitova také kostel. „No a zvyknem si dopěstovat květy, to stále jeden druh. Oni mají takú dost hrubú stonku – ako stopku, že sa nepolámú rýchlo. A vydrží veľmi dľouho. Úplně už ten květ, keď je – keď je taký uschnutý, ale stopka ještě stále drží, pěkně stojí“¹³. Kritériem výběru je kromě estetické stránky také trvanlivost a cena výzdoby. Převládají bílé, červené a růžové květiny.

Každý chodí na hřbitov „za svými“ – navštěvuje hroby svých příbuzných, partnerů, sousedů a přátel, které měl rád. Tedy trasa každého je jedinečná. Spojujícím místem pak je pumpa dole u domu smutku, kam lidé chodí pro vodu; koše a kontejner, kam vyhazují lidé zvadlé květiny, staré věnce a vyhořelé svíčky apod. a dále lavička v polovině kopce, na které sedávají, aby si odpočinuli a pozorovali krajinu a vesnici dole pod nimi.

Četnost návštěv kromě vztahu ke hřbitovu a zaměstnanosti ovlivňují zejména tyto faktory: vzdálenost bydliště od hřbitova, zdravotní stav dotyčného člověka a poslední roky také tři velcí hlídací psi v nedalekém zemědělském objektu u hřbitova, kterých se bojí velká část vesnice. Vrata k objektu bývají dokořán, protože tudy často projíždějí nákladní auta a traktory z lesa. Psi nebývali uvázáni, teprve později po stížnostech je majitel zvykl uvazovat k boudě na dlouhých řetězech, které jim dovolovaly doběhnout až k vratům. Tedy délka řetězu dosahovala určitě alespoň dvacet až třicet metrů. O nedělích nechává majitel objektu vrata zavřená a lidé si tedy připadají bezpečněji. Zejména ženy kvůli psům návštěvy hřbitova omezily. Paní Hana Kučerová si s sebou na obranu nosí pepřový sprej, paní Anna Dvořáková např. koště a chodí společně s kamarádkou Alžbětou Fialovou, nebo některé vozí na hřbitov autem jejich děti. I já jsem během první návštěvy v roce 2015 měla ze psů strach a dvakrát se

¹³ Marie Procházková, věk 73, 26. 5. 2015.

proto vrátila od statku do vesnice. Informátorky se mě na psy vyptávaly – zda jsou ten den uvázaní a zda jsou vrata otevřená či ne. Během mojí poslední návštěvy v dubnu 2016 byla vrata sice přes týden otevřená, psi ale zůstávali zavření za oplocenou boudou.

Oděv návštěvníků hřbitova se liší podle toho, v jakém období a za jakým účel se chystají hřbitov navštívit: v době smutku volí černý oděv, během svátků, nebo za účelem sváteční procházky volí elegantnější oděv, který už ale může být barevnější. Příklad z terénních zápisků, kdy jsem vyrazila na domluvenou „nedělní“ vycházku“ na hřbitov s dvěma staršími dámami: tato návštěva byla domluvená dopředu a dámy se na ní náležitě připravily: „Jdeme kolem jejího domu, [Alžběta] už sedí na lavičce před domem. Oběma to moc sluší, [Anna] má modrou halenku a černé kalhoty, [Alžběta] béžovou sukni pod kolena a starorůžový svetr, okolo krku řetízek s Pannou Marií“¹⁴. Pokud se chystají hrob čistit a upravovat výzdobu, volí pohodlné domácí oblečení: „Přicházím na cintorín pár minut před jedenáctou hodinou, vyfotila jsem Dům smutku; jsem na cintorínu sama. Během pár minut před cintorínem zastavilo stříbrné moderní auto. Vystoupil starší muž v modrých pracovních kalhotách a kostkované košili s krátkým rukávem. Z kufříku auta vyndal dvě igelitky a nástroj – z bližší vzdálenosti: něco jako malá motyčka, z jedné strany měla na témže konci dva zuby, na druhé malou motyčku“¹⁵.

4.4 Aktivační pracovníci a pracovnice

Na rozdíl od jiných obcí ve Sklepné nevykonává péči o veřejný prostor soukromá firma, jak tomu je například na Třinecku (Kotasová 2011:32), ale tzv. aktivační pracovníci a pracovnice (nezaměstnaní občané obce, kteří v obci vykonávají tzv. veřejně prospěšné práce).

Jsou posíláni z obecního úřadu, aby na hřbitově sekali trávu, hrabali seno, uklízeli (i v domě smutku) a pečují také o opuštěné hroby, které už nikdo nenavštěvuje. Podíleli se také na opravě poničeného plotu kolem hřbitova v roce 2011, výrobě a natírání zábradlí uprostřed kopce a v zimě nárazově před pohřbem uklízejí sníh a uklízejí v domě smutku před a po obřadu: „Kolem pletiva jsme čistili ty staré trávy, plevel, potom hroby jsme, když bylo třeba, známým vyčistili, květy posbírali, okopali tam, kam už nechodí, co už bylo zarostlé, zanedbané jsme opravili“¹⁶. Pokud nejsou potřeba na hřbitově, starají se o úklid a sekání trávy

¹⁴ Terénní poznámky, 24. 5. 2015.

¹⁵ Terénní poznámky, 20. 5. 2015.

¹⁶ Martina Pokorná, věk 61 let, 5. 4. 2016.

ve vsi a o čištění „járků“ [pozn. SK: strouha okolo potoka, která nesmí zarůst travinami, aby se neucapala], které je nezbytné, aby nedošlo k povodním.

Většina aktivačních pracovníků a pracovnic vykonávají tuto činnost řadu let, složení skupiny se příliš nemění a čítá okolo osmi lidí. Docházka se posílá na úřad práce a po vykázání požadovaného počtu hodin je jim vyplacen příspěvek v nezaměstnanosti. Práce v aktivačním programu se ovšem nezapočítává do opracovaných let a tito pracovníci a pracovnice proto dostávají nízký důchod.

Podle Hany Kučerové před aktivačními pracovníky se o sekání trávy na hřbitově starali sami vesničané, kteří byli motivováni chovem zvířat, pro které si brali nasušené seno ze hřbitova jako krmivo. Nyní podle jejich slov už lidé nic nechovají, a tedy nemají motivaci se na sekání trávy podílet. Výjimkou je jedna rodina, která senem ze hřbitova doplňuje nakoupené zásoby sena pro koně. V takovém případě pak sami trávu posečou (alespoň část pozemku, ze kterého si nasušené seno odnesou).

Aktivační pracovníci a pracovnice se chodí na hřbitov zejména na jaře a v létě, vždy po dobu dvou až tří týdnů, kdy dvakrát až třikrát do týdne, na popud Obecního úřadu. Při práci se pohybují více v prostoru, pečují zejména o travnatou plochu, která je považována za veřejnou a o prostor kolem plotu. Za plotem kromě údržby zeleně také odklízají odpadky – ať už jsou to obaly od potravin, nebo vyhořelé svíčky a uvadlé květiny, které tam někteří lidé odhazují i přes možnost je vyhodit do odpadkových košů a kontejneru na hřbitově. Mají také k dispozici k zapůjčení klíč od domu smutku a tak mají přístup jak do odpočinkové místnosti, kam chodí kopáči, tak do obřadní místnosti.

Oděv aktivačních pracovníků také odpovídá účelu a počasí, má být pohodlný a pracovní – např. tepláky, sportovní kraťasy, bavlněná trička a mikiny.

4.5 Děti

Vesnici jsem v zimě nenavštívila, proto vycházím z výpovědí informátorů.

Svou polohou, strmostí a volným prostranstvím hřbitov vybízí k aktivitě, kterou si s návštěvou hřbitova asi málokdo spojuje: „Chodili jsme se sáňkovat, tam je jediný taký kopec, co je strmý a krátký, že netřeba potom dlouho šlapat nahoru, tak tam jsme se stále každou zimu chodili sáňkovat“¹⁷.

¹⁷ Tomáš Svoboda, věk cca 45 let, 24. 5. 2015.

Děti chodily a chodí sáňkovat na hřbitov jak samy, tak v doprovodu rodičů. Paní Martina Pokorná vzpomíná, že na hřbitov spolu chodilo sáňkovat společně i deset až patnáct dětí, chlapci i děvčata. Většina ostatních informátorek, se kterými jsem mluvila, se do vesnice přistěhovala po svatbě, na hřbitov ale chodily sáňkovat jejich děti.

Sáňkování se neobešlo bez úrazů i zlomenin. Neobešlo se ani bez pohoršení, pokud děti přejížděly přes hroby (zejména hrob rodiny Mlynářových, jak uvedl pan Svoboda) a tím spíše pokud hrob či pomník poničily. Poslední roky tuto aktivitu znemožňoval nedostatek sněhu. Pan Pavel Černý kromě sáňkování zmiňoval ještě hru na indiány a kovboje.

Během svého pobytu jsem nepotkala žádné dítě nebo teenagera nad hřbitovem v lese na kolech, přesto během mého prvního pobytu ve vesnici v roce 2015 byla v lese nad hřbitovem stále patrná stezka vyznačená klacky. Ta začínala za horní brankou hřbitova vedoucí do lesa. O ježdění dětí na kolech v lese nad hřbitovem se zmiňovala v souvislosti se svými vnuky paní Františka Marková: „Aj tyto už priznali, že kam chodili. Prišli domů zablátěné bicykle. (...) Aj ukazovali jakou cestou, kam išli, všetko tam v lese“¹⁸. Děti si prý s koly zkracují cestu do lesa právě přes hřbitov.

Na hřbitově jsem nebyla v zimě, ale předpokládám, že děti chodí sáňkovat v tom, v čem by chodili sáňkovat na jakýkoliv jiný kopec: v zimních (barevných) kombinézách, nebo jiném sportovním teplém oděvu.

4.6 „Na procházku“

Romika Rážová ve své kvalifikační práci píše, že ženy uváděly hřbitov jako cíl procházky, protože toto místo považují za bezpečné a není tam smog. Pojem bezpečí se vyskytoval v dvojím smyslu: jednak díky absenci silničního provozu, protože hřbitov se nachází mimo hlavní a velmi frekventovaný silniční tah, za druhé před lesní zvěří (Rážová 2010). Hřbitov je ohrazen plotem, a nemůže tedy dojít k nechtěnému setkání především s divočáky, kteří v lese žijí. Důvodem k návštěvě hřbitova je pro další informátorky i jeho atmosféra – je tam klid a soukromí, příjemný výhled, pohoda: „Já po dědině som nerada chodila, nevím prečo. Lebo tu iba každý iba pozeral po vás, keď jste si sadli, bolo zlé [pozn. SK: ve vsi, během provádění veřejně prospěšných prací] a tam vás nikdo neviděl – tichúčko [pozn. SK: na hřbitově]. Tady

¹⁸ Františka Marková, věk cca 70 let, 19. 5. 2015.

je to u cesty, tady sousedi hodně vidí, co kdo dělá [pozn. SK: ve vsi]¹⁹. Nachází tam tedy soukromí právě díky poloze hřbitova.

Paní Jana Foltýnová srovnávala hřbitov ve Sklepné s hřbitovem ve své rodné vesnici, podle ní je hřbitov ve Sklepné krásnější, právě proto, že je u lesa, na kopci, kde se může z lavičky rozhlížet po okolí. V tomto se mísí motivace návštěvy hřbitova, která může být primárně návštěva hrobu/hrobů, ale hřbitov svou atmosférou a možností posezení pobízí, aby návštěvníci nespěchali a usadili se k vyhlídce buď na lavičku před domem smutku, kde je posezení zastřešené a chrání tedy před ostrým sluncem i deštěm, nebo v polovině kopce, odkud z jediného místa je vidět vesnice z dálky jako celek a je vidět i do dalekého okolí.

Paní Foltýnová by ráda chodila častěji, ale bojí se psů a také prioritou jsou povinnosti v zaměstnání a v péči o domácnost a čas strávený s rodinou.

Pan Krejčí přišel na hřbitov shrabat seno pro koně, ale podle jeho slov to byla záminka, aby nemusel být doma s manželkou²⁰. Tedy i pro něj představuje hřbitov místo, kde nachází soukromí, kterého se mu nedostává ve vsi. Hospoda totiž byla před několika lety uzavřena, a pokud muži posedávají, popíjejí a povídají si u stolu před potravinami, které se nacházejí v budově Obecního úřadu, mají je sousedé i paní starostka a paní úřednice přímo na očích.

Pobyt na hřbitově tedy může znamenat jak společenské setkání, tak pobyt v ústraní.

¹⁹ Martina Pokorná, věk 61 let, 5. 4. 2016.

²⁰ Terénní poznámky, 20. 5. 2015.

Kapitola 5

Interpretace významů

5.1 Význam smrtelnosti a posledního odpočinku („Musíme tam všichni“)

„Každý tam nakonec skončí, jedna spravedlnost je na světě, že každý nakonec na ten druhý svět raz pojde²¹“.

V této podkapitole se budu věnovat významům hřbitova, které souvisí s jeho chápáním jako prostoru určeného k pohřbívání zemřelých.

Někteří lidé nechávají připravit hrob dopředu sobě nebo svým blízkým příbuzným. Podle mého názoru to vyjadřuje smíření s vlastní smrtelností a určitý pragmatismus. Pragmatismus jednak v otázce jakéhosi rezervování si plochy. Stojí za zopakování v této souvislosti, že ve Sklepné se pohřbívá tělo v rakvi do země, pohřbívá se v řadách, hřbitov není rozparcelován a hřobová místa nejsou pronajímána Obecním úřadem za peněžní poplatek. Obyvatelům Sklepné byla ponechána poměrně velká míra svobody ohledně výběru místa posledního odpočinku. Lidé ve Sklepné se snaží, aby byli pochováni co nejbližší svým příbuzným, případně přátelům, kteří už jsou na hřbitově pohřbeni - a také tam, kde se jim nejvíce líbí: „konkrétně tento pán ... , on rodičom dal tam hore spravit už pomník dopředu s tím, že oni tam budu mať také miesto, že při lese hore, prostě zobral to z toho hľadiska. Aj keď pravda je že starý rodiča tam naozaj odpočívajú hore na kopci, čiže už nějaký ten príbuzný tam je blízko. Tak ta rada taká na hornom cintoríne jako je už ta bránička do lesa tak tam sú len tri hroby, tak v cestě, tak sú, tak že dva sú len pripravené a jeden tam odpočívá“²². Příprava hřobového místa se může projevit i poetičtěji: „společně dámy řeší, že by si [jedna z nich] místo měla „rezervovat“ – označit vysazením květin nebo vztyčením kříže v těch místech – Ukazují mi keřík květin, které o kousek dál k tomuto účelu slouží a že se o to ti, co tam pracují, nestarají“²³. Informátoři a informátorky mi ochotně ukazovali, kam si přejí být pochováni a jejich preference nevědomky naplňovaly slova Philippa Arièse „Hroby jsou obrazem příslušného rodu. Říká se „k našim hrobům“, jako se říká „k nám domů“, nebo „u nás doma“. (...) Hřbitov je schematický obraz společnosti, rozříděný podle rodinných skupin“ (Ariès 2000b:306).

²¹ Hana Kučerová, věk cca 50 let, 15. 5. 2015.

²² Hana Kučerová, věk cca 50 let, 15. 5. 2015.

²³ Terénní poznámky, 24. 5. 2015.

Dále pak může jít o pragmatismus ekonomický, protože pořízení pomníku představuje poměrně finančně nákladnou záležitost, a proto si ho někteří lidé nechají vyrobit v době, kdy na to mají dostatek financí, nebo může jít o snahu ulehčit starost blízkým: „Či si myslí, že na tom ušetří, ja neviem, že keď si to teraz dajú, no neviem...“²⁴.

Jak už jsem zmiňovala, podle Pierra Nory je vše, co souvisí s kultem mrtvých, místem paměti. Nejen samotné hroby s pomníky, na kterých nechybí jméno zemřelého, datum jeho narození a úmrtí, někdy je na pomníku vyobrazen i jeho portrét, mají zpřítomnit zemřelého. Památeční funkci mají i smuteční projevy, modlitby, minuty ticha, zapalování svíček, zdobení hrobů věnci a květinami. Specificky si zpřítomňuje zemřelého kamaráda paní Martina Pokorná: „Jemu [pozn. SK: zaměnila jsem jméno za zájmeno] zadýmíme, on fajčil“²⁵.

Péčí o hrob živí dávají najevo úctu a citové pouto k zesnulým. Jejich úsilí o co nejkrásnější výzdobu ale také může být motivována snahou nezaostávat ve výzdobě za ostatními, tedy vznikem určité rivality o co nejkrásnější hrob. Jako minimální frekvence návštěvnosti je uváděn svátek Všech svatých, kdy je potřeba i speciální výzdoby hrobu: „No tak to povím: každý se snaží, aby co nejkrásnější byl ten hrob. Podle toho že [odmlka] komu se co líbí“²⁶.

Jak už jsem zmiňovala, na tento svátek přijíždí na hřbitov do Sklepné i původní obyvatelé, kteří se z vesnice odstěhovali jinam, aby uctili památku svých blízkých.

Mrtví se v myslích vesničanů brání zapomnění i skrze polohu tohoto konkrétního hřbitova. Kopec konstruuje představu privilegovaného umístění, kterým zůstávají zemřelí na očích: „Celá dědina na rovině, len cintorín na kopci, po smrti se ještě [pozn. SK: zemřelý] pronese: aby na mě všichni dobře viděli: Hej tu som!“²⁷.

Hřbitov je konstruován jako prostor, kde je potřeba udržovat klid a pořádek, kde je potřeba zachovat důstojnost (Odpověď na otázku, zda informátorka chodila jako malá na hřbitov a zda si tam chodila hrát):

„No chodila jsem. Hráť ne... Leba ma tak učili, že se tam musíme chovat pěkně. Nemůžeme křičet. Iba jsme tam stáli okolo hrobu a keď starý rodiča se pametám, starý rodiča keď zomreli“²⁸.

V této citaci se také odráží předávání norem z generace na generaci.

²⁴ Hana Kučerová, věk cca 50 let, 15. 5. 2015.

²⁵ Martina Pokorná, věk 61 let, 5. 4. 2016.

²⁶ Terénní poznámky, 19. 5. 2015.

²⁷ Marek Pospíšil, věk cca 28 let, 19. 5. 2015.

²⁸ Anna Dvořáková, věk 69 let, 22. 5. 2015.

Prostor pro poslední odpočinek je materiálně vymezen plotem. Opravení plotu bylo zmiňováno opakovaně kladně právě ve vztahu separace od lesa a zejména od lesních zvířat:

(úryvek z rozhovoru a Annou Dvořákovou²⁹)

SK: Stalo se Vám, že jste tam [na hřbitově] potkala někdy zvíře? Jako z lesa?

AD: Nie...

SK: Ne, nepotkala jste nikdy srnku ani jelena?

AD: Nie... Ale hovorili lidé, že chodí na cintorín, že urobili bordel. Ale teraz, ako je to už ohraděné, dali ten plot, už teraz jsme nezbádali. Ale predtím bordel robili, hej.

SK: A co tam dělali třeba? Jako jak se poznalo, že tam byli lesní...

AD: No aj ty kytice požrali. No.

SK: I umělé? (smích)

AD: Aj umělé, aj ži-, no hlavně živé. Živé, živé to ano. Aj čačinu. Aj čačinu na Všetech svetých, čo jsme zobrali. To požrali všetko. No... a. Ale už teraz jsme nezbádali ako je tam ten plot. No to dobre urobila starostka, že to ohradili tam.

5.2 Význam domova („Tady jsem doma“)

„Takto, vlastně ten cintorín, zvyknem používat takovou větu, že člověk je tam doma, když se projde po cintoríně a zrazu zjistí, že strašně vela těch náhrobků je známých a vlastně ne že pamětníky jsou ta jména, ale ty osoby, které se pod těmi náhrobními kameny nacházejí“³⁰.

Během výzkumu jsem se dotazovala, koho kdo na hřbitově navštěvuje: nejčastější odpověď zněla rodiče, prarodiče, praprarodiče, případně strýc/teta, sourozenci a někdy potomci, kteří zemřeli v dětském věku.

„Hřbitov je schematický obraz společnosti“ (Ariès 2000b:306). Lidé si přejí být pochováni „doma“ (Ariès 2000b:308), slovy Marušky Svašek tam, kde jedinec „obývá známé prostředí, ve kterém může podstupovat rutiny každodenního života, skrze které nachází svou identitu nejlépe vyjednanou“ (Svašek 2002:498). To, kdo patří mezi obyvatele vesnice, je vyjednáváno a uznáno či neuznáno vesnickým společenstvím.

V tomto směru bych ráda popsala zkušenost z prvního pobytu v terénu, kdy v relativně nedávné době došlo ke dvěma úmrtím.

První pohřeb se konal zhruba dva měsíce a druhý asi měsíc před mým příjezdem do terénu (u druhého pohřbu jde o ještě neurčitější odhad). První pohřeb se týkal muže, který ve Sklepné

²⁹ Anna Dvořáková, věk 69 let, 22. 5. 2015.

³⁰ Hana Kučerová, věk cca 50 let, 15. 5. 2015.

do své smrti žil a jeho vazby s vesničany byly živé, druhý se týkal velmi staré ženy, která posledních asi 20 let (je příznačné, že to nikdo nevěděl přesně) prožila jinde a nakonec dožila v domově důchodců. Když jsem se ptala, kdo byl naposled pohřben, dostávalo se mi převážně odpovědi, že onen muž. Na tabuli v domě smutku přitom bylo jméno Ilona.

Na smrt této staré paní se pamatoval jen velmi úzký okruh lidí. Ono „doma“ jí bylo příznáno paní starostkou souhlasem s tím, že může být paní Ilona pohřbena na hřbitově ve Sklepné, poté co se o úmrtí této paní Ilony dozvěděla z telefonátu mladé ženy (vnučky paní Ilony). Ani paní starostka se na tuto paní moc nepamatovala, ale dohledala v plánu hřbitova, který uchovává, kde má paní Ilona pohřbeného svého manžela a dceru a tchýni. Vnučka zařídila vše potřebné, včetně vykopání hrobu, u pohřební firmy, na pohřeb se nemohla kvůli svému zdravotnímu stavu dostavit, a tak přijel za rodinu jen její manžel. Pohřbu tety Ilony se tedy účastnila jen hrstka lidí, kteří se pohybují kolem kostela a kteří chodí téměř na každý pohřeb. Ostatní ve vsi tento pohřeb nezaznamenali.

Smrt paní Ilony je zajímavá ještě jedním aspektem, který mě vedl k jediné výjimce, kdy uvádím skutečné jméno, jméno paní Ilony. A to proto, že zatímco v domě smutku bylo na tabuli uvedeno Ilona (zvyk ponechat jméno posledního zesnulého na tabuli do dalšího pohřbu), na kříži u jejího hrobu stálo jméno Helena. Jde o totéž jméno: Helena je slovensky, Ilona maďarsky. Dovolím si to interpretovat tak, že o jméně na kříži pravděpodobně rozhodovala a objednala ho u pohřební firmy vnučka, zatímco jméno Ilona napsala na tabuli v domě smutku úřednice z Obecního úřadu. Považuji to jeden z důkazů toho, co tvrdí Gupta a Ferguson, tedy že národní identita je konstrukt a že se to projevuje například v hraničních oblastech.

Dalším dokladem oné hraniční identity je podle mého mínění nesoulad mezi narativem o rozdělení hřbitova a jmény na pomnicích. Mezi vesničany se opakuje konstrukt, že dolní část hřbitova je starší, ale poté se víc pohřbívalo nahoře, a jsou v této části pohřbeni Maďaři, zatímco po druhé světové válce se začalo znovu víc pohřbívát do dolní části hřbitova, kde jsou pohřbeni Slováci. Jména na pomnicích se podle mého pozorování nijak významně neliší, rozhodnutí o pohřbívání dolu nebo nahoru odpovídá spíše rodinným vazbám a tomu, že pro starší lidi je fyzicky snazší obcházet hroby v dolní části hřbitova.

Uvědomila jsem si při psaní této práce několik mezer v mých poznámkách a výzkumu: nevím a asi se ani nemohu se dozvědět, zda být pohřbená ve Sklepné bylo přání paní Ilony, nebo zda šlo o rozhodnutí její vnučky, byť ona žije daleko od Sklepné a nemůže tedy jednoduše hrob babičky navštěvovat. Nevím, jaký spolu měly vnučka a babička vztah. Nevím, zda bylo

úmrtí paní Ilony oznámeno zvoněním na kostelní zvon ve Sklepné. K pohřbu tety Ilony se vrátím ještě v další podkapitole o konstrukci vesnického pospolitosti a utváření moci.

5.3 Význam pospolitosti a spolupráce

Naposled se zde vrátím k pohřbu paní Ilony, při kterém se nedodržel místní nepsaný zvyk zapojení skupiny mužů z vesnice do přípravy pohřbu skrze vykopání hrobu. To se ve vsi považuje takřka za samozřejmost a každý ví, za kým jít/koho zavolat: „V rámci vesnice tedy každý ví, co může od koho očekávat, pro řešení krizových situací má svoje sítě (skupiny kamarádů, přátel, sousedů, spolubojovníků, spolustraníků a dalších lidí“ (Kandert 2004:98).

Z výpovědi pana Černého vyplývá, že ať zemřel kdokoli, příslušná skupina mužů vždy hrob vykopala. Jednak se i skrze to informace o úmrtí ve vsi rychle rozšíří, dále to vytváří oboustranný závazek: za vykopání hrobu se neplatí peníze, ale občerstvením během práce a poté pozváním na večeři do domu rodiny, kde došlo k úmrtí, a dále účastí na pohřbu a pohřební hostině. Vznikají závazky a setkání, které by při objednání této služby od profesionálů nevznikly a také to považují za způsob, jak rodině zemřelého ušetřit část finančních nákladů na pohřeb. O této praxi nemohla mít vnučka paní Ilony ani tušení, a i proto pohřeb proběhl takřka bez povšimnutí. Ironií je, že hrob této staré ženy se nachází přímo u cesty u zábradlí, všem na očích. Tento průběh kontrastuje s průběhem dvou dalších pohřbů, které se udály v době mého pobytu nebo krátce před ním. Na žádném z nich jsem nebyla přítomna a odkazují se zde proto v interpretaci na vyprávění nebo pozorování.

V květnu 2015 zemřel rodák ze Sklepné, který už ale asi dlouho žil v nedaleké vesnici. Za něj bylo ve Sklepné necháno po tři dny zvonit v kostele (a byl za to i zaplacen příspěvek kostelu), ve Sklepné se o pohřbu vědělo a přinejmenším jeden muž se na pohřeb vypravil. Myslím, že tedy záleží na udržování sociálních vztahů, aby jedinec nebyl zapomenut.

Druhý pohřeb, který kontrastuje s pohřbem paní Ilony, byl pohřeb paní Boženy Novákové, která byla společně s farářem a kantorem důležitou osobou spojenou s kostelem. Paní Nováková při mši v maďarštině zpívala a četla z Bible a díky tomu se u části obyvatel těšila větší úctě než pan farář. Odpověď na mou otázku: „A teď jak to vypadalo, když zemřela paní Nováková? Tak to byl velký pohřeb?“ – „No velký pohřeb byl. Velký, velký, vela lidí tam bylo. No a vtedy ani nebyl pohřeb, iba ona měla ten pohřeb. Vela vela lidí bylo... aj z Lučenca ti co bývali tu v Sklepanej a poznali ju, tak prišli na ten pohreb aj oni čo mali ako rodinu, tak bylo vela lidí. Tak tak zvykli jsme tak nejdřív omša je a potom pěšo věci jít do cintorína, to je dost no. A vtedy naozaj pršelo, hnusné počasí bylo. Zablácené jsme byli, jojoj! Strašné,

no ale keď tak bolo, tak jsme museli aj tak pochovat no³¹. Předpokládám, že byl tlak na účast na jejím pohřbu podstatně větší než je obvyklé, právě proto, že šlo o vlivnou osobu, a protože účast i neúčast na pohřbu je ve vsi pečlivě sledována, a tak se na její pohřeb vypravilo hodně lidí i přes nevlídné počasí a ať už k ní mohli mít jakýkoliv vztah.

Ve výpovědích jsem se často setkávala s idylickou představou malé dědiny, kde každý každého zná a každý každému pomůže. Skutečné vztahy však bývají složitější a projevilo se to ve vyjádření jedné z informátorek, kde si přeje být pochována. Hřbitov svým umístěním ve svahu posloužil jako metafora komplikovaných vztahů: „[důraz na obě slova] Úplně hore! – Mňa to nezajímá, či sú tam Maďary, či sú tam Angličania [krátká odmlka, důraz na slovo tam] TAM budú ma trepať. Tak ako som sa já trápila s nimi, tak budú mě tlačit“.

5.4 Význam politický a význam dohledu (Hřbitov jako nástroj moci)

U obecního hřbitova spadá péče o hřbitov (o veřejná prostranství) pod Obecní úřad, kde hlavní slovo má daný volený zástupce (v době mého pobytu paní starostka). Ve Sklepné je hřbitov politicky spravován tak, jak jsem již zmiňovala: je zvykem hřbitov neparcelovat, nepožadovat za hrob peníze a nechat každému volnost ve výběru, kde chce být pohřben. Hranice hřbitova jsou vyznačeny hmotně i v představách plotem. Opravení poničeného plotu bylo tedy první činností, na kterou se nově zvolená starostka v roce 2011 zaměřila. Plot také omezuje vstup na území hřbitova na tři vchody: hlavní bránu (na konci Cintorínské ulice), která vede směrem k domu smutku, napravo od hlavní brány pak brána využívaná i pro vjezd automobilu (i traktoru) a nahoře na kopci pak je malá branka vedoucí do lesa. Omezení vstupu na hřbitov ukládá přichozím nutnost projít vymezeným vchodem, přičemž dva z nich se nalézají na otevřeném prostranství ještě v rovině, kam je z dálky vidět. Moc je vtělena do svazku klíčů od domu smutku (od všech tří dveří), primární je uložen na Obecním úřadě, kde k němu mají přístup paní starostka a paní úřednice a ty tento svazek propůjčují v případě potřeby (distribuovaná moc), jednak manželům dvou zmíněných žen, jednak aktivačním pracovníkům. Druhý svazek klíčů mají k dispozici muži, kteří zvyknou vykopat hrob – uchovává je u sebe pan Svoboda, pokud on nemůže, má je k dispozici pan Černý. Některý ze zmíněných mužů pak má za úkol (odpovědnost) otevřít dům smutku pracovníkovi (pracovníkům?) pohřební služby a zapnutí chladicího zařízení, aby tam bylo uloženo připravené tělo do konání pohřbu. Zde se bohužel projevila mezera v mém tázání, neboť se v narativu se objevuje „pohřební služba“ bez specifikace počtu osob.

³¹ Jana Foltýnová, věk cca 55 let, 4. 4. 2016.

Osobou, která primárně vykonává dohled, je paní starostka. Z pozice nejvyššího voleného zástupce Sklepné má poslední slovo v otázce, kdo bude kde pohřben, jak bylo vidět na případy paní Ilony – nebyl důvod, proč by měla pohřbení v rodné vesnici zemřelé paní upřít, ovšem i v tomto případě byla odpovědná za důstojný průběh smutečního obřadu: „Vlastně to byl taký pohřeb, že nas na něm nebolo vela, lebo už ty, ktorý ju poznali, aj nejsú mezi nami už, aj boli v robote alebo tak, tak jsme boli len pár ľudí, to bolo aj trosku také zvlastne čo. Nebola jsem ještě na takom pohrbe, kde tak malo lidí bolo ako jsme teraz my boli. Byli jsme radi, že jsem tam išli, aby tam bolo tak důstojné jako ma být. Vravim len ten jej akože vnučky manžel alebo druh bol z rodiny, ostaní všetko jsme boli len čo jsem tam boli“. Neslušelo by se, aby se posledního rozloučení nikdo neúčastnil, a tak zřejmě využila svých sociálních vazeb, aby zmobilizovala několik starších a také hluboce věřících žen z vesnice, aby se pohřbu účastnily. Za důstojnost pohřbu ovšem odpovídá běžně, a to společně s farářem, dá se říct, že mají společně v rukou režii smutečního obřadu, byť se v jeho průběhu řídí tradicí ve Sklepné, jak je to naučila předchozí generace. Zdá se, že jedinou inovací ze strany paní starostky bylo zavedení smutečního projevu jménem obce: „my keď už ideme na ten pohreb tak já zvyknem napríklad taký že príhovor si urobím, takú rozlučku v jmene dediny, takú krátku ale každému sa snažím akože na neho to nejakým spôsobom prispôbiť“³², zatímco v roce 2010 tento proslov teprve plánovala (Herza 2011).

Dále pak paní starostka skrze Obecní úřad má moc nad zapůjčením sálu v budově úřadu za účelem konání „karu“ (pohřební hostiny) a v úkolování aktivačních pracovníků, kde se drží toho, co jí v tomto směru ukládá zákon. Aktivační pracovníky vysílá k práci přímo v dědině (úklid, sekání trávy) a na hřbitov, kde se aktivační pracovníci pod vedením jejího manžela podíleli na opravě plotu v roce 2011, na natírání zábradlí na hřbitově, jsou to právě aktivační pracovníci, kteří mají za úkol pečovat o „veřejná“ prostranství na území hřbitova (tedy prostor cca půl metru od hrobů) a o péči o hroby, které už nikdo nenavštěvuje. Takové hroby se neničí (nevykopávají), aspoň do té doby, kdy nesplynou s okolím. Některé staré hroby, označené pouze křížem, postupně doslova srostli s travnatou plochou a poslední známkou po nich zůstal nevelký kovový kříž povalený a zarůstající travou. Podle mého pozorování to není známkou lhostejnosti, ale snahou vše zachovat v „původní“ podobě. Podle mého názoru to naplňuje slova Pierra Nory, že kde je vůle k paměti, tam vznikají místa paměti: za ty Pierre Nora považoval vše, co souvisí s kultem mrtvých. Dále to koresponduje s myšlenkou, že se téměř vše stává pamětihodností, kterou je potřeba zachovat.

³² Starostka

Aktivační pracovníci se starají o sekání a hrabání trávy, o úklid kolem vnitřní i vnější strany hřbitovního plotu, v domě smutku před a po pohřbu, o odházení sněhu v případě, že se koná pohřeb v zimě. Aktivační pracovníci jsou tedy dozorováni, ale zároveň mají i svěřené pravomoci (odpovědnost za zapůjčené klíče od domu smutku, zapůjčená sekačka – s tou pracuje vybraná žena, která je považována při práci s ní za nejspolehlivější).

Moc se skrze hřbitov dále vtěluje do tabulky se jménem v domě smutku, kterou aktualizuje paní úřednice z Obecního úřadu a dvou úředních dokumentů, které se na úřadě spravují: zmíněná mapa hřbitova s očíslovanými hrobovými místy a excelová tabulka se seznamem zemřelých.

V souvislosti se hřbitovem je nejvíce práce ze strany Obecního úřadu se sekáním trávy, které provádí aktivační pracovníci, případně sem tam rodina, která chová koně, aby si mohli seno pro něj odnést. To je ze strany Obecního úřadu vítáno, protože v minulosti (neupřesněno) to takto dělal ve vsi každý, kdo choval doma nějaké hospodářské zvíře. Nyní už ale prý nikdo nic nechová – tato informace konvenuje s výzkumem Josefa Kanderta: „Kromě toho, argumentovali moji informátoři dále, jsou dnes všichni v družstvu, a tak až na několik rodin, které si chovají doma jednu krávu, aby měly vlastní mléko, dnes nikdo nepotřebuje uskladňovat seno anebo slámu“ (Kandert 2004:227). Podle Josefa Kanderta bylo odmítání chovu hospodářských zvířat (krav a prasat) chápáno jako změna prosazovaná vesničany, nebo skupinami vesničanů coby krok k přiblížení se pohodlí života ve městě, protože odpadne starost o tato zvířata (Kandert 2004:232). Tedy ubylo zájemců o seno a musí nastoupit aktivační pracovníci, aby plochu posekali a usušili seno, ale když o něj nikdo neprojeví zájem, nezbude, než ho spálit. V takovém případě se seno pálí v dolní části hřbitova a je povinností úřednice Obecního úřadu před a po akci informovat hasiče.

Politickým rozhodnutím starostky bylo umístit na hřbitov, s cílem udržovat na hřbitově pořádek, velkoobjemový kontejner a rozmístit po areálu několik jednoduchých košů na směsný odpad. V době mého druhého pobytu v dubnu 2016 už byl také připraven projekt na opravu Cintorínské ulice, aby po dešti nezůstávala zablácená. Tyto investice ze strany Obecního úřadu do zvelebování hřbitova a cesty k němu se setkávají u části obyvatel Sklepné s kritikou a výčtem toho, co ve vsi chybí: zavedení plynu a zavedení pitné vody (přípojka je prý ve vzdálenosti do 5 km) – vesničané jezdili pro pitnou vodu k prameni. Dále zazněl požadavek na dětské hřiště pro větší děti (vedle OÚ je dětské hřiště, ale pro děti předškolního věku), požadavek „dělat něco pro mladé“.

5.5 Význam bezpečí, krásy, soukromí („Já tam ráda chodím“)

Ve své bakalářské práci Romika Rážová píše, že se o hřbitově ženy zmiňovaly pozitivně v souvislosti s pocity bezpečí, kam rády chodí na procházku, kde není smog, kde cítí specifickou atmosféru a kam se nejčastěji chodí projít především v neděli po mši (Rážová 2010). Romika Rážová vesnici navštívila na jaře 2008 a na podzim 2009 (Rážová 2010:6). Tedy i předtím, než byl plot opraven, tak asocioval klid a bezpečí.

V roce 2011 se osoba ve volené funkci starosty vystřídala: „Sme tam dali urobiť také, keď som ja začala 2000, nie 2011, to už sme oplotili cintorín, lebo divá zveř tam veľmi chodila z lesa. Chtěli sme tomu nějakým způsobem zabránit, takže koupili sme pletivo, stompíky [sloupky] a s těmito veřejně prospěšnými sme to oplotili. To pomohlo vela. Nechali jsme bráničku, ktorá vedla do lesa, aby priechod bol zabezpečený, ale nie ten volný priechod. Lebo ten volný priechod bol taký, že srnky a všetko možné tam žrali květy z hrobů a takéto věci. Tak toto sme robili 2011. No a já nevím, o dva roky na to alebo kedy, sme tak to zábradličko pospájali, v tom nejstrmějším úseku a vlastně slouží pre tých, ktorý potrebujú nějakým spôsobom mať istotu, že nespádnú, alebo že se vydrápú na ten horní cintorín“³³.

Po opravení plotu a zvýšenou starostí o čistotu hřbitova (umístění kontejneru a košů) tam někteří lidé začali chodit rádi: „Bolo [hřbitov] velmi zanedbané. Ona tam aj okolo dala vyrezat tyto kríky a všetko, keď to ohradili. Takže ona vela věcí urobila. Vela věcí. Predtím, povím tak, že nechtělo se nám do cintorína, až potud je velká tráva, to boli strašně zanedbané tam, strašně. Ani ohraděné neboli. Teraz vysadila tam tie stromčeky čo sú vedla cesty, vela věcí urobila“³⁴.

Roli ve frekvenci návštěv hraje také množství volného času, zdali se informátor/ka bojí psů ze statku a zdravotní stav. Podle toho se odvíjí, s kým, jakým způsobem a jak často kdo hřbitov navštěvuje. Frekvence se pohybuje mezi jednou týdně, dvakrát týdně, jednou za měsíc, méně často: „Ale hovorím, vtedy keď ten pes tam nebol, tak jsme chodily každou neděli“³⁵. Péče o hrob se soustřeďuje na výměnu zvadlých květin za čerstvé (pokud nejsou k mání čerstvé, tak umělé), výměnu vyhořelých svíček/kahanců za nové (někdo dává i LED svíčky) a jednou za čas je potřeba vyměnit i věnce. Podle mého pozorování každý považuje za svou a udržuje pruh okolo hrobu zhruba v šíři jeho těla (tedy tak, jak hrob obchází).

³³ Starostka, květen 2015.

³⁴ Františka Marková, věk cca 70 let, 19. 5. 2015.

³⁵ Anna Dvořáková, věk 69 let, 22. 5. 2015.

Mnoho žen si květiny pěstuje na zahradě, jedna žena si objednává semínka ze zahradnictví přes katalog. Kupují je spíše méně, pokud si je mohou zrovna vypěstovat, a při koupi se řídí také cenou (nebo květiny kupuje někdo z rodinných příslušníků). Květiny nakupují nejčastěji v nejbližším městě. Na rozdíl od toho svíčky kupují buď přímo v menším obchodě ve Sklepné, nebo kdo má možnost, tak v různých řetězcích ve městě, kde jsou „lepší“ ceny. Květiny pak podle toho, jak hrob je zařízen (zda je pokryt hlínou, nebo náhrobní deskou) zasazují buď přímo do země, nebo květiny dávají do květináčů či do vázy. Někdo zabalené kytice z květinářství pokládá přímo na hrob v horizontální poloze. Výběr záleží jen na konkrétním vkusu (růže, tulipány, gladioly, astry, chryzantémy...) a na financích, případně i trvanlivosti, po kterou ta která květina vydrží krásná, než zvadne: „Jinak keď aj v zimě - ehm si kúpite takú kytku a položíte to na hrob, tak než ony zamrznú, ale neztratia-nezmění farbu“³⁶.

Tam, kde se péče o hrob chopily energicky starší ženy a květiny si samy pěstují, tam do péče zapojují spíše dalšími ženy z příbuzenstva (dcery, vnučky) a slovo mužských příslušníků má hodnotu spíše poradní. Důležité je, aby se výzdoba líbila: „...vzhled hrobů a hřbitova jako celku byl kombinací soukromých a obecných představ o tom, co je krásné“ (Kandert 2004:182). Úklid „veřejných ploch“ a zvelebování hrobů, které už nikdo nenavštěvuje, mají za úkol aktivační pracovníci a pracovnice.

Nejvíce navštěvují hřbitov ženy důchodového věku, možná i proto, že je to pro ně způsob, jak se po odchodu ze zaměstnání zaměstnat: „Já tam ráda chodím. Já som sa nevedela s tým smírit, že som já doma na dochodku“³⁷, a pozůstalí, kterým častá návštěva v době smutku pomáhá se vyrovnat se ztrátou blízké osoby.

Běžné navštěvování hřbitova za účelem uctění památky zesnulých, procházky i tvořivé zahradnické (a estetizující) činnosti často splývají v jedno. Pokud je účel návštěvy hřbitova vymezen, pak je to oděvem vyjádřeno – černý smuteční oděv v době smutku, barevný elegantní na sváteční procházku, elegantní oděv v době svátků, nebo oděv pohodlný a domácí (na zahradu, na procházku jen tak: tepláky, zástěra, džíny, domácí šaty, montérky...).

K setrvání na hřbitově vyzývá návštěvníka lavička v prostředku kopce i lavičky před domem smutku, které jsou navíc zastřešené pergolou, která návštěvníka chrání před sluncem i deštěm. Hřbitov navíc je jediné místo v okolí, odkud je možné pozorovat z dálky okolní krajinu a

³⁶ Marie Procházková, věk 73 let, 26. 5. 2015.

³⁷ Martina Pokorná, věk 61 let, 5. 4. 2016.

odkud je celá vesnice vidět jako na dlani, avšak poskytuje azyl před pohledy ostatních (i při práci): „Já po dědině jsem nerada chodila, nevím proč. Lebo tu [ve vsi] iba každý iba pozeral po vás, keď jste si sadli, bolo zlé a tam [na hřbitově] vás nikdo neviděl – tichúčko“³⁸.

Les v sobě nese ambivalenci: hezky voní, jsou slyšet ptáci, jde tam jít na houby nebo na ostružiny, ale zároveň v myslích představuje nebezpečí a potřebu postavit lesu překážku - plot (před divočáky a liškami – mohou mít vzteklinu) a narušování řádu (srnky, jeleni a zajáci okusují květiny). Plot je třeba opravovat, protože zvířata si chtějí jít vlastní cestou a plot ničí.

5.6 Význam dětských her

Tuto část shrnu pouze stručně, neboť jsem v terénu nebyla v zimě, opírám se téměř výlučně o vyprávění a také si myslím, že děti chodí sáňkovat právě tam ne proto, že je to na hřbitově, ale proto, že tento kopec je jediný v blízkém okolí, kde je to možné. Svah těsně za plotem vedle hřbitova už pokrývá les. Tato dětská aktivita je nahlížena tedy jednak jako na zábavu, jednak je ale zdrojem konfliktu a napětí: informátorky, se kterými jsem mluvila, ze sáňkování na hřbitově nadšené nebyly. Tematizovaly sáňkování na hřbitově jako nebezpečné, protože se děti mohou o hroby zranit, a jednak to narušuje představu, jak by se člověk měl na hřbitově chovat: nekřičet, nedělat nepořádek, uctít památku zemřelých péčí o jejich hrob a modlitbou za ně. Proto se lidé, kterým děti nějak při sáňkování poničí hrob, zlobí: „Aj keď se potom sáňkovali přes hroby [nalévá kávu] a takéto věci, keď se robili, tak potom se zvykli za to hněvat. Tam dole přesně pod kopcem je hrob. A kdo nevybere zákrutu, tak ide, ide na hrob. Boli aj sáňky, já jsem dolámal tam sáňky. Aj hlavu si už někdo na tom roztrepal“³⁹.

Podobně i ježdění na kole směřuje podle mého názoru na hřbitov proto, že hřbitov stojí v cestě – do lesa, kde si mládež připravila dráhu a cesta vedoucí k ní přes hřbitov horní brankou je nejpohodlnější a nejkratší.

³⁸ Martina Pokorná, věk 61 let, 5. 4. 2016.

³⁹ Tomáš Svoboda, věk cca 45 let, 24. 5. 2015.

Závěr

Cílem mého výzkumu bylo odpovědět na otázku, jakým místem je hřbitov ve Sklepné. Místem pak ve smyslu vyjednávaného konstruktivního prostoru – sdíleného mentálního obrazu hřbitova lidmi v dané vesnici. Na závěr zde ještě tento obraz (nebo alespoň jeho fragmenty) shrnula.

V první řadě obyvatelé Sklepné rozumí hřbitovu jako místu, kde budou jednou pohřbeni a kde jsou pohřbeni jejich blízcí, ať už blízcí příbuzní či přátelé nebo sousedé. Z toho důvodu si přejí být pochováni tak, aby jim zůstali co nejvíce nablízku: přejí si mít hrob vedle životního partnera, rodičů, sourozenců, nebo blízkých přátel.

Ví, na koho se v případě úmrtí obrátit s žádostí o pomoc, kdo jim pomůže vykopat hrob a jak dát vědět tuto informaci ostatním ve vsi. Ví také, jaká je za tyto činnosti smluvená odměna: formou pohoštění a pozvání do domu a na smuteční hostinu, příspěvkem kostelu.

Někteří si nechávají připravit pomník dopředu, nebo si třeba tuto vybranou plochu snaží přivlastnit vysazením keře. Zatímco první význam je sdílený a je mu všeobecně rozuměno, druhý jednoznačně interpretovaný není. Pracovníci, kteří mají za úkol pečovat o veřejná prostranství, keř sice neničí, ale ani ho aktivně nezalévají.

Ať už se obyvatelé vypravují na hřbitov sami, nebo v doprovodu rodinných příslušníků nebo přátel, ať už tak činí pěšky, na kole, či autem, cílem je, aby na mrtvé vzpomenu, přinesli jim květiny, zapálili jim na hrobě svíčku, pomodlili se. Minimálně by tak každý v jejich očích měl učinit alespoň na svátek Všech svatých, ale kdo může, tak obvykle chodí častěji. Během pohřbu a svátku Všech svatých obyvatelé počítají s tím, že se na hřbitově potkají s bližší, ale i se širší rodinou, že přijedou lidé z vesnice i z okolí a před hřbitovem v tu dobu parkují auta s poznávacími značkami z různých koutů Slovenska.

Hřbitov je pro místní i příjemným místem, kam se jít projít, když chtějí mít klid, kde je příjemně, kde se cítí v bezpečí před lesní zvěří, plní úlohu jakéhosi parku a často poskytuje samotu a soukromí, člověk není ostatním lidem z vesnice na očích.

Z pohledu úřední agendy je hřbitovu rozuměno jako místu, které je potřeba udržovat, aby zůstalo reprezentativní, protože je důležitou institucí každé obce. Je potřeba udržovat posečenou trávu, uklízet odpad a obnovovat hranice hřbitova, pokud je plot poničen zvěří.

O veřejná prostranství je třeba se starat, je potřeba do péče o hřbitov investovat čas, práci a peníze. Tato péče ze strany Obecního úřadu podle některých obyvatel ukazuje, na kom více záleží: zda se investuje více do mrtvých či živých obyvatel vesnice.

Na hřbitově se má udržovat klid a pořádek, ale zároveň ho obyvatelé spojují se vzpomínkami na dětství, kdy chodili na hřbitov sáňkovat, nebo tam chodili se svými dětmi. Hřbitov patří do jejich všedního i svátečního života.

Literatura:

Ariès, P., 2000a. Dějiny smrti: Díl 1: Doba ležících, Praha: Argo.

Ariès, P., 2000b. Dějiny smrti: Díl 2: Zdivočelá smrt, Praha: Argo.

Augé, M., 1999. Antropologie současných světů, Brno: Atlantis.

Barša, P., 2006. Konstruktivismus a politika identity. , (1-2), pp.21-35. Available at: <http://www.antropoweb.cz/> [Accessed June 27, 2017].

Geertz, C., 2000. Interpretace kultur: Vybrané eseje, Praha: SLON.

Gupta, A. & Ferguson, J., 1992. Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference. , 7(1), pp.6-23. Available at: <http://www.jstor.org/stable/656518> [Accessed May 12, 2017].

Hendl, J., 2005. Kvalitativní výzkum, Praha: Portál.

Herza, J., 2011. „Zemřít pěknou smrtí“. Smrt a věci poslední očima obyvatel slovenské vesnice Pálenice. Bakalářská práce. Praha. Available at: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/search/> [Accessed March 19, 2015].

Kandert, J., 2004. Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století, Praha: Nakladatelství Karolinum.

Konopásek, Z., 1997. Co si počít s počítačem v kvalitativním výzkumu. *Biograf*, 12. Available at: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=1205> [Accessed January 19, 2016].

Kotasová, E., 2011. Smrt a pohřbívání na současném Třinecku. Bakalářská práce. Praha. Available at: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/search/> [Accessed March 16, 2015].

Low, S.M., 2009. Towards an anthropological theory of space and place. *Semiotica*, 2009(1), pp.21-37. Available at: [10.1515/semi.2009.041](https://doi.org/10.1515/semi.2009.041) [Accessed May 12, 2017].

Nora, P., 2012. Mezi pamětí a historií: Problematika míst. *Cahiers du CEFRES*, (13), pp.8-18. Available at: http://cefres.cz/pdf/c13/nora_1998_mezi_pameti_historii.pdf [Accessed May 12, 2017].

Rážová, R., 2010. Strukturace prostoru ve vesnici Pálenice. Bakalářská práce. Praha. Available at: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/search/> [Accessed March 19, 2015].

Svašek, M., 2002. Narratives of "Home" and "Homeland": The Symbolic Construction and Appropriation of the Sudeten German Heimat. *Identities*, 9(4), pp.495-518. Available at: <http://dx.doi.org/10.1080/10702890214871> [Accessed May 12, 2017].